

श्रीमत् दासबोध

दशक १ समास ९ परमार्थस्तवन

स्वामी माधवनाथ

डॉ. सुषमा वाटवे

स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन, पुणे

मूल्य २०/- रु.

प्रास्ताविक

श्रीदासबोध प्रवचनें, पुष्प दुसरे. 'स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन'चे हे बाविसावे प्रकाशन. १९९७ पासून परमहंस सद्गुरु स्वामी माधवनाथांची प्रवचनें आणि सत्संग यावर आधारित पारमार्थिक विचारधन ग्रंथरूपाने परमार्थप्रिमियांपर्यंत पोहोचविण्याच्या कार्यास प्रारंभ झाला आणि पाच वर्षांच्या अल्प कालावधीत हे ग्रंथ प्रकाशित झाले. ही सर्व परमेश्वराची, सद्गुरूंची कृपा. 'ग्रंथलेखनाचे कार्य तुम्ही करायचे आहे' ही स्वामी माधवनाथांची आज्ञा शिरोधार्य मानून डॉ. सुषमाताई वाटवे यांनी लेखनास प्रारंभ केला आणि अव्याहतपणे त्यांचे लेखनकार्य सुरू राहिले ते आजपर्यंत. त्यातून चाळीसावर ग्रंथ तयार झाले आणि प्रकाशितही झाले. त्यापैकी अनेक ग्रंथांचे पुनर्मुद्रण झाले. या सर्व ग्रंथांना वाचकांचा प्रतिसादही उत्तम लाभला. त्यामुळे आमच्या प्रकाशनाला उत्साह मिळाला. अनेकांकडून उत्स्फूर्त आर्थिक सहाय्य देणगी रूपाने उपलब्ध झाले आणि प्रकाशनाचे कार्य सतत सुरू राहिले. हे सर्व ग्रंथ परदेशापर्यंत पोहोचले आहेत आणि त्यातून स्वामी माधवनाथांचे शुद्ध परमार्थाच्या प्रचार, प्रसाराचे स्वप्न साकार झाले आहे. याचे सर्व श्रेय डॉ. सुषमाताईंच्या अथक परिश्रमांना आहे. हे लेखनकार्य आपल्या देहाची लेखणी बनवून प्रत्यक्ष सद्गुरूंनीच करवून घेतले असा सुषमाताईंचा भाव आहे आणि 'भाव तेथे देव', या संतोक्तीनुसार हे सर्व कार्य परमेश्वराच्या अधिष्ठानावर परमेश्वराचेच कार्य घडले आहे. त्याला सर्वांचे सहकार्य लाभते आहे. सर्वांना मनःपूर्वक धन्यवाद.

स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन, पुणे.

प्रकाशक :

डॉ. सुषमा वाटवे
स्वामी माधवनाथ साहित्य प्रकाशन
१०२० सदाशिव पेठ, नागनाथ पाराजवळ,
श्रीलक्ष्मीगुरुकृपा अपार्टमेंट,
पुणे ४११ ०३०. दूरध्वनि : ४४७६४४२

© सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन

प्रथमावृत्ति :

गुरुपौर्णिमा,
२४ जुलै २००२

मुद्रक :

मा. वि. दात्ये
गणेश प्रिंटर्स,
६९३ बुधवार पेठ, पुणे २.
दूरध्वनि : ४४५११४४
फॅक्स : (०२०) ४४५११०९

प्रकाशन – बावीसावे

वितरण व्यवस्था :

अध्यात्म प्रतिष्ठान,
१०२० सदाशिव पेठ, पुणे ३०.
दूरध्वनि : ४४७६४४२

लेखिकेचे मनोगत

श्रीसमर्थांच्या प्रेरणेने परमहंस सद्गुरु स्वामी माधवनाथांनी १९७९ पासून 'मातृस्मृति' ग्रंथालयात समर्थभक्त कै. अंबूताई गद्रे यांच्या खास आग्रहास्तव श्रीदासबोधावरील प्रवचनास प्रारंभ केला. प्रत्येक सोमवारी संध्याकाळी ५।। ते ६। या वेळात निरूपण केले जात असे. साधकांना साधनेच्या दृष्टीने अत्यंत उद्बोधक, प्रत्येक शब्दाचा खोलात जाऊन अर्थ सांगणारी स्वामीजींची प्रासादिक प्रवचने ऐकून श्रोत्यांची संख्या वर्धिष्णु होऊ लागली. जागा अपुरी पडू लागली म्हणून पुढे कै. कर्नल सोमणांच्या 'सत्यसाई निलयम्'मध्ये प्रवचने सुरू राहिली. १९९१ पर्यंत नित्य नेमाने प्रवचने केली गेली. संपूर्ण दासबोध न घेता काही निवडक समासांवर स्वामीजींनी विवरण केले. त्यात दशक १ समास १, ४, ५, ९, दशक ३ समास १०, दशक ४ नवविधाभक्ती समास ३, ४, ९, दशक ५ समास १, २, ३, ९, दशक ६, ७, ८ यातील निवडक समास यावर प्रवचने झाली. ती सर्व ध्वनिफितींवर घेतली गेली. त्याच्या शंभरावर ध्वनिफिती आज उपलब्ध आहेत. स्वामीकृपेने या देहाकडून हे स्वामीकार्य, श्रीसमर्थांची सेवा हातून घडली याचा अत्यंत आनंद अंतकाळी अंतःकरणात दाटून राहिला आहे. ही प्रवचने ध्वनिफितींवरून शब्दशः उतरून घेण्याचे भाग्यही या जीवाला लाभले. त्यातून स्वतःची साधना आणि संतांची सेवाही घडली हे महद्भाग्य आहे. यापुढे मात्र अशी सेवा घडेल असे दिसत नाही. देह थकला आहे. विश्रांती मागतो आहे. यापुढे त्यावर जास्त ताण देणे शक्य नाही. पण जी सेवा हातून घडली त्याचाच आनंद विलक्षण होत आहे. तो आनंद, समाधान, शांती अंतःकरणात कोंदून राहिली आहे. लिहिला गेलेला प्रत्येक शब्द हे 'रामनाम' आहे, या असीम श्रद्धेने, निष्ठेने हे लेखन घडले आहे. हे अल्पस्वल्पकार्य ज्यांनी करवून घेतले त्या माझ्या परमप्रिय, परमदयालु, श्रीज्ञानेश्वर माउली, श्रीसमर्थ, परमहंस सद्गुरु स्वामी स्वरूपानंद, परमहंस सद्गुरु स्वामी माधवनाथ आणि सर्व संतांची मांदियाळी यांच्या परम पावन चरणकमली ही सेवा अत्यंत मनोभावे समर्पण करून हे निवेदन पूर्ण करते.

२४ जून २००२, सकाळी ७.३०

मुषमा वाटवे

परमहंस सद्गुरु स्वामी माधवनाथ, पुणे

जन्म : १ ऑक्टोबर १९१७ कोकबन, कोकण.

निर्याण : ३० जुलै १९९६ गुरुपौर्णिमा, पुणे.

पारमार्थिक पिंड. वयाच्या दहावे वर्षी भगवद्गीता हाती आली. त्यानंतर श्रीदासबोध, श्रीज्ञानेश्वरी हे प्रमुख अद्वैत ग्रंथ प्रमाण मानून त्याचे चिंतन, मनन, तदनुसार आचरण करून आदर्श जीवन घडवले. समर्थ रामदास, श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांना सद्गुरुस्थानी समजून पारमार्थिक साधनेस प्रारंभ केला. १९६८ मध्ये परमहंस सद्गुरु स्वामी स्वरूपानंद, पांक्स यांचे प्रथम दर्शन घडले व त्यांच्या अनुग्रहाचा लाभ झाला. १९७३ पर्यंत साधना पूर्ण होऊन सद्गुरूंकडून नाथ संप्रदायाचे सद्गुरुपद प्राप्त झाले. शुद्ध परमार्थाचा प्रचार, प्रसार करण्याची आज्ञा झाली. त्यानुसार कार्यास विशेष प्रारंभ झाला.

बालवयापासून पारमार्थिक संस्कार घडावे यासाठी बालसंस्कार केंद्रे काढली. तरुण, सुशिक्षित, सुसंस्कृत स्त्रीपुरुषांना अनुगृहीत करून त्यांच्याकडून समोर बसवून साधना करवून घेतली. हजारो स्त्रियांच्या जीवनाला पारमार्थिक अधिष्ठान देऊन प्राप्त परिस्थितीत आनंदरूप जीवन जगायला शिकवले. या महत्त्वाच्या व अवघड कार्यात स्वामीजींना त्यांच्या सहधर्मचारिणी सौ. सरलाताई यांचे सर्वांगाने सहकार्य लाभले.

प्रवचने, सत्संग, साधक मेळावे, पत्रे, आनंदयात्रा, ग्रंथनिर्मिती, दूरदर्शन अशा विविध माध्यमाद्वारे शुद्ध परमार्थाचा प्रचार, प्रसार केला. एकाच ठिकाणी पुण्यात राहून ठराविक साधक श्रोत्यांपुढे निरूपणाद्वारे पारमार्थिक विचार ठसवले. त्यातून उत्तम साधक निर्माण केले. आपल्या पश्चातही हे पवित्र देवकार्य पुढे चालू रहावे यासाठी उत्तराधिकारी नेमले. काही पारमार्थिक मार्गदर्शन करणारे स्त्रीपुरुष निवडून त्यांना हेच कार्य विविध भागात करण्याची आज्ञा केली. पुण्यासारख्या ठिकाणी साधकांना नित्य ध्यानधारणा शांततेने करता यावी यासाठी भव्य वास्तु निर्माण केल्या. स्वामीजींच्या इच्छेप्रमाणे त्यांच्या पश्चात् त्यांच्या शिष्यवर्गाकडून हे कार्य सातत्याने सुरू आहे. त्याला प्रतिसाद फारच चांगला लाभतो आहे.

★ ★ ★

॥ श्रीराम ॥
श्रीमत् दासबोध
दशक १ समास ९
परमार्थ स्तवन

- १) आता स्तुतं हा परमार्थ । जो साधकांचा निजस्वार्थ ।
नांतरी समर्थामिधये समर्थ । योग हा ॥१॥
- २) आहे तरी परम सुगम । परि जनासी जाला दुर्गम ।
कां जयाचें चुकलें वर्म । सत्समागमाकडे ॥२॥
- ३) नाना साधनांचे उधार । हा रोकडा ब्रह्मसाक्षात्कार ।
वेदशास्त्रीं जें सार । तें अनुभवास ये ॥३॥
- ४) आहे तरी चहूंकडे । परी अणुमात्र दृष्टी न पडे ।
उदास परी येकीकडे । पाहाता दिसेना ॥४॥
- ५) आकाशमार्गी गुप्त पंथ । जाणती योगिये समर्थ ।
इतरांस हा गुह्यार्थ । सहसा न कळे ॥५॥
- ६) साराचोहि निजसार । अखंड अक्षे अपार ।
नेऊं न शकती तश्कर । कांहीं केल्या ॥६॥
- ७) त्यास नाहीं राजभये । अथवा नाहीं अग्निभये ।
अथवा स्वापदभये । बोलोंच नये ॥७॥
- ८) परब्रह्म तें हालवेना । अथवा ठावही चुकेना ।
काळांतरी चलेना । जेथीचा तेथें ॥८॥
- ९) ऐसें तें निज ठेवणें । कदापि पालटों नेणे ।
अथवा नव्हे आदिक उणें । बहुतां काळें ॥९॥
- १०) अथवा तें घसवटेना । अथवा अदृश्य होयेना ।
नांतरी पाहता दिसेना । गुरुअंजनेविण ॥१०॥
- ११) मागां योगिये समर्थ । त्यांचाहि निजस्वार्थ ।
यासि बोलिजे परमार्थ । परमगुह्य म्हणौनि ॥११॥
- १२) जेंहीं शोधून पाहिला । त्यासी अर्थ सांपडला ।
येरां असोनि अलभ्य जाला । जन्मोजन्मी ॥१२॥
- १३) अपूर्वता या परमार्थाची । वार्ता नाहीं जन्ममृत्याची ।
आणि पदवी सायोज्यतेची । सन्निधचि लाभे ॥१३॥

- १४) माया विवेके मावळे । सारासार विचार कळे ।
परब्रह्म तेही निवळे । अंतर्यामी ॥१४॥
- १५) ब्रह्म भासलें उदंड । ब्रह्मीं बुडालें ब्रह्मांड ।
पंचभूतांचे थोतांड । तुष्ट्य वाटे ॥१५॥
- १६) प्रपंच वाटे लटिका । माया वाटे लापणिका ।
शुद्ध आत्मा विवेका । अंतरीं आला ॥१६॥
- १७) ब्रह्मस्थित बाणतां अंतरीं । संदेह गेला ब्रह्मांडाबाहेरीं ।
दृश्याची जुनी जर्जरी । कुहित जाली ॥१७॥
- १८) ऐसा हा परमार्थ । जो करी त्याचा निजस्वार्थ ।
आतां या समर्थास समर्थ । किती ह्यगौनि ह्यणावें ॥१८॥
- १९) या परमार्थाकरितां । ब्रह्मादिकांसि विश्रामता ।
योगी पावती तन्मयता । परब्रह्मीं ॥१९॥
- २०) परमार्थ सकळांस विसावा । सिद्ध साधु महानुभावां ।
सेखी सात्त्विक जड जीवां । सत्संगेकरूनी ॥२०॥
- २१) परमार्थ जन्माचे सार्थक । परमार्थ संसारीं तारक ।
परमार्थ दाखवी परलोक । धार्मिकासी ॥२१॥
- २२) परमार्थ तापसांसी थार । परमार्थ साधकांसी आधार ।
परमार्थ दाखवी पार । भवसागराचा ॥२२॥
- २३) परमार्थी तो राज्यधारी । परमार्थ नाही तो भिकारी ।
या परमार्थाची सरी । कोणास द्यावी ॥२३॥
- २४) अनंत जन्मींचें पुण्य जोडे । तरीच परमार्थ घडे ।
मुख्य परमात्मा आतुडे । अनुभवासी ॥२४॥
- २५) जेणें परमार्थ वोळखिला । तेणें जन्म सार्थक केला ।
येर तो पापी जन्मला । कुलक्षयाकारणें ॥२५॥
- २६) असो भगवत्प्राप्तीविण । करी संसाराचा सीण ।
त्या मुखाचे मुखावलोकन । करूंच नये ॥२६॥
- २७) भल्यानें परमार्थी भरावें । शरीर सार्थक करावें ।
पूर्वजांस उद्धरावें । हरिभक्ती करूनी ॥२७॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे परमार्थस्तवन नाम समास नवम ॥९॥

॥ श्रीराम ॥

१) आतां स्तुं हा परमार्थ । जो साधकांचा निजस्वार्थ ।
नातरी समर्थामध्ये समर्थ । योग हा ॥१॥

श्रीमत् दासबोधाचा पहिला दशक हा स्तवननाम दशक. या दशकात निरनिराळ्या गोष्टींचे स्तवन केलेले आहे. हा त्या दशकातील नववा समास परमार्थस्तवन. अत्यंत महत्त्वाचा परंतु कळण्यास अवघड समास आहे.

संतांना या जगाला परमार्थाखेरीज काही सांगायचे नसते आणि द्यायचेही नसते. समाजामध्ये परमार्थाविषयी बरेच गैरसमज आहेत. ते दूर होऊन शुद्ध परमार्थ समाजाला कळावा, तो लोकांच्या अंतःकरणात ठसावा, रूजावा यासाठी संत ग्रंथरचना करतात. श्रीमत् दासबोध हा ग्रंथराज परमार्थ सांगण्यामध्ये अग्रगण्य आहे.

स्वार्थ म्हणजे आपल्या देहापुरता विचार. परार्थ म्हणजे आपला जीव तसा दुसऱ्याचा जीव असे समजून वागणे आणि परमार्थ म्हणजे एक भगवंतच सर्वत्र भरून असा बोध ठेवून सर्वांशी अत्यंत प्रेमाने, नम्रतेने वर्तन करणे.

परमार्थ ही कृती नाही, गतीही नाही. ती एक स्थिती आहे. परमार्थ हे जीवनसर्वस्व आहे. परमार्थाविरहित जीवन निरर्थक आहे. अशा जीवनाची किंमत शून्य आहे. संसारात दक्ष आहे. पण जो परमार्थाला विन्मुख आहे त्याचे मुखावलोकन देखील करू नये असे समर्थ परखडपणे बजावतात आणि परमार्थाचे स्तवन करतात.

जो साधकांचा निजस्वार्थ -

परमार्थाचे महत्त्व सांगितल्यानंतर परमार्थ हा साधकांसाठी आहे ही दुसरी गोष्ट समर्थ सांगतात. बद्ध, मुमुक्षु, साधक, सिद्ध. प्रत्येकजण या चार अवस्थांपैकी एका अवस्थेत असतो. बहुसंख्य मंडळी बद्ध अवस्थेत म्हणजे घरदार, संसार, मानमरातब, सत्ता, संपत्ती यामागे जीवनभर धावत असतात. हजारो माणसात एखादाच मुमुक्षु बनतो. स्वार्थ सोडून परमार्थाची इच्छा धरतो. सत्संगाला जाऊ लागतो. त्यापुढे साधकाचे जीवनाला प्रारंभ होतो. साधक अवगुणाचा त्याग करून संतांना शरण जातो. सद्गुरूंचा अनुग्रह घेऊन ते सांगतील ती साधना करायला लागतो. उत्तम गुणांचा अभ्यास करतो आणि स्वरूपस्थिती प्राप्त व्हावी म्हणून मोठ्या धैर्याने, जिद्दीने,

चिकाटीने साधनेचा मार्ग धरतो. अशा साधकासाठीच हा परमार्थ आहे असे समर्थांचे सांगणे आहे. इतरांसाठी परमार्थ नाही. अशा हजारो साधकात एखादाच कोणी मला तत्त्वतः जाणून माझ्याशी एकरूप होतो असे भगवंत म्हणतात. जीवशिवाचे ऐक्य होणे, परमात्मा भेटणे, आत्मदर्शन, ईश्वरदर्शन स्वरूपबोध हे एकाच अर्थाचे शब्द आहेत. यालाच 'परमार्थ' म्हणतात.

परमार्थ करणारी काही मंडळी दिसतात. पण त्यांच्यात फरक आहे. ध्याननामादि साधना करून काही मंडळी उत्तम साधक झाली. काही संतत्वापर्यंत पोहोचली. पण काही मंडळी जन्मभर साधना करताना दिसतात. पण त्यांच्यात काहीच चांगला बदल झालेला दिसत नाही. त्याचे कारण परमार्थात नुसत्या बाह्य कर्मांना महत्त्व नाही. तुमची बाहेरची वेशभूषा काय यापेक्षा अंतरात काय आहे याला महत्त्व आहे. अंतरात शुद्ध भाव, निष्काम भक्ती, ईश्वरनिष्ठा, गुरुनिष्ठा किती आहे. विरक्ती, विवेक, सर्वस्वाचा त्याग करण्याची तयारी काय यावर परमार्थ अवलंबून आहे. परमार्थात एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी जायचे नाही. अंतर्मुख होऊन आपल्या स्वरूपाच्या ठिकाणी स्वस्थ बसणे आहे. स्वरूपस्थित होणे आहे. केवळ देहाने स्वस्थ बसायचे नसून मनाची चळवळ बंद करून मन बुद्धी स्वरूपात स्थिर करावयाची आहे. ही सर्वात अवघड गोष्ट आहे. यासाठी दीर्घकाल, सद्गुरूंच्या मार्गदर्शनाखाली नेमाने साधना ध्येय गाठेपर्यंत करावी.

स्वरूप म्हणजे आपलेच रूप, पण 'तत्त्वनिस्सना उपरी' म्हणजे देह पंचमहाभूतांचा आहे. यातील पृथ्वीतत्त्व बाहेरच्या पृथ्वीतत्त्वात, आपतत्त्व बाहेरच्या आप तत्त्वात असे मिळवीत गेल्यावर मागे जे उरते तेच तू आहेस. 'काहीच उरत नाही, हे ज्याला कळते तोच तू' असे सद्गुरू सांगतात. पण साधना करून याचा अनुभवच घ्यावा लागतो.

स्वरूपस्थिती प्राप्त होण्यासाठी ज्या साधना सांगितल्या आहेत, त्यात दोन प्रमुख अंतरंग साधना आहेत १) ध्यानधारणा २) नामस्मरण. ध्यानात सोडहं करता करता अहं ने त्या सः त मिळून जायचे आहे. नामस्मरणात नाम घेता घेता रामरूप होऊन जायचे आहे.

ध्यानसाधनेत हठयोग आणि राजयोग दोन मार्ग आहेत. हठयोग हा कष्टाचा मार्ग आहे. राजयोग हा भक्तीसहित योग असल्याने हठयोगाच्या

तुलनेने सुलभ मार्ग आहे. राजयोगाचा अभ्यास योग्य पद्धतीने केल्यास जीव ब्रह्मरूप होऊ शकतो. स्वरूपस्थिती प्राप्त होऊ शकते.

कोणतीही साधना करित असताना मी याच जन्मात ती स्वरूपस्थिती प्राप्त करून घेईन अशा निश्चयाने आणि आत्मविश्वासाने दृढतापूर्वक साधना करित रहावे. आपल्या स्वतःवर विश्वास म्हणजे परमेश्वरावर विश्वास.

स्वरूपस्थिती प्राप्त व्हायला कोणाला किती काळ लागेल ते सांगता येत नाही. आत्तापर्यंत जे संत होऊन गेले त्यांना देखील दहा वीस वर्षे साधना करावी लागली. क्वचित् एखादे संत जे जन्मतःच स्वरूपबोध घेऊन येतात. पण एकदा स्वरूपस्थिती प्राप्त झाली की सर्व संत सारखे. फरक राहतो तो त्यांच्या स्वभावात, प्रबोध शक्तीत. पण सर्व संत भगवंताशी एकरूप असतात.

ही स्वरूपस्थिती केव्हा प्राप्त होते? उदंड साधना केल्यानंतर ज्यावेळेला साधकाच्या लक्षात येते की करून काही होत नाही, तेव्हा तो आपल्या ठिकाणी स्वस्थ होतो. सर्व धराधार संपते, तेव्हा तो स्वरूपस्थित होतो.

नातरी समर्थांमध्ये समर्थ । योग हा ॥१॥

संसारात काही चांगल्या गोष्टी घडल्या की आपण योग चांगला होता असे म्हणतो. तसा पारमार्थिक योगही असतो. अद्वैत ग्रंथांचा अर्थ उलगडणे, ध्यान नामात संगून राहणे, सद्गुरुकृपा होणे हे समर्थ योग आहेत. पण साधकाला आपल्या साधनेने विशेषतः सद्गुरुकृपेने स्वरूपस्थिती प्राप्त होणे आणि पुढे त्या जाणीवेचेही नेणीवेत रूपांतर होणे ही जी स्थिती अखंड राहणे हा 'समर्थांमध्ये समर्थ योग' आहे. हाच प्रत्येक साधकाला अपेक्षित आहे. हाच साधनेचा शेवट आहे. यालाच 'परमार्थ' म्हणजे 'साधकांचा निजस्वार्थ' म्हटले आहे.

२) आहे तरी परम सुगम । परि जनासी जाला दुर्गम ।

कां जयाचें चुकलें वर्म । सत्समागमाकडे ॥२॥

असा हा परमार्थ वस्तुतः सोपा आहे. पण दुर्गम म्हणजे अवघड झाला. कारण संत समागम नाही. आपल्याला जर संत भेटले, त्यांनी आपला अंगिकार केला, अनुग्रह दिला, त्याप्रमाणे आपण वाटचाल करायला लागली, तर तो सोपा आहे. कारण स्वरूपस्थिती ही आपलीच स्थिती आहे. मलाच मी भेटायचे आहे.

पहावे आपणासि आपण । या नांव ज्ञान ॥

बाहेरच्या 'मी'ने आतल्या 'मी'ला भेटणे. आतील 'मी' हे स्वरूप आणि बाहेरचा 'मी' हा अहंकार. हा अहंकार म्हणजे बाहेरचा 'मी' जाणे. मी गरीब, मी श्रीमंत, मी सुंदर, मी कुरूप हा जो आपला समज त्याला 'अहंकार' असे म्हणतात. हा अहंकार गेला की आतील 'मी' आपोआप प्रगट होत असतो. यालाच म्हणतात 'स्वरूपस्थिती'. आपण आपल्याला पाहणे यालाच 'परमार्थ' म्हणतात. ही स्थिती संत समागमाने, संतांच्या सान्निध्याने सहज मिळते.

परंतु संत समागम काय सोपा आहे? 'बहु अवघड आहे संत भेटी' असे संतच म्हणतात. कारण संत असतात, पण आपल्याला त्यांची ओळख पटायला पाहिजे. संत नाहीत, असे कधी होत नाही. संत पूर्वी होते, आज आहेत आणि पुढेही राहणार. कारण संतांच्या रूपात भगवंतच रहात असतो. पण त्यांना ओळखणे, ते काय म्हणतात ते कळणे हे कठीण. त्यांनी केलेला बोध ग्रहण करण्याची शक्ती आपल्याजवळ नसल्यामुळे संतभेट दुर्गम झाली आहे. संतांना ओळखण्यासाठी आपण प्रथम साधना केली पाहिजे. संतभेटीपूर्वी साधना आणि संतभेटीनंतरची साधना यात फरक आहे. संत कोणाला म्हणावे?

जनी भक्त ज्ञानी विवेकी विरागी । कृपालु मनस्वी क्षमावंत योगी ।

प्रभु दक्ष वित्पन्न चातुर्य जाणे । तयाचेन योगे समाधान बाणे ॥

मनोबोध

ज्यांच्या सान्निध्यात साधकाला सहजच आनंद, तृप्ती, शांती, समाधान प्राप्त होते, त्या साधूंची ही लक्षणे समर्थानी सांगितली आहेत. भक्त, ज्ञानी, विवेकी, विरागी, कृपालू, मनस्वी म्हणजे ज्याचे मन ताब्यात आहे असा, क्षमावान – कितीही कोणी अपराध केले तरी क्षमा, योगी म्हणजे ज्याचे अखंड अनुसंधान आहे असा. प्रभु म्हणजे परमार्थातील अधिकारी. दक्ष, व्युत्पन्न म्हणजे पंडीत. 'शब्दज्ञाने पारंगतु । ब्रह्मानंदे डुल्लतु' चातुर्य जाणे – समोर आलेला मनुष्य कसा आहे ते जाणून, त्याला सामावून घेऊन, हाताला धरून, जेथे असतील तेथून त्यांना पल्ल्यापर्यंत नेऊन पोहोचविणारे असे जे कोणी संत असतील, त्यांचा समागम पाहिजे. हा एवढाच सुगम मार्ग आहे. पण हे वर्म चुकले आहे. वस्तुतः आपलीच स्वरूपस्थिती आपल्याला प्राप्त

होण्यामध्ये दुर्गम काय आहे? पण जन्मजन्म कष्ट करूनदेखील ही स्थिती प्राप्त होत नाही, याचे आश्चर्य वाटते. त्याला कारण ही मायानदी. या नदीमध्ये सगळे लोक वहात चालले आहेत. कनक, कांता, कीर्ती याच्या मागे सगळे धावत आहेत. यातून जर कुणी सुटू शकला, तर त्याला ही स्वरूपस्थिती प्राप्त होणे शक्य आहे. सर्वच संतांनी या मायानदीचे वर्णन केले आहे. सात्त्विक, राजस, तामस या त्रिगुणांचे मेघ आकाशामध्ये जमलेले आहेत. त्यातून सतत वृष्टी होत आहे. त्या महापूरात सगळे वाहून जात आहेत. यातून कोण बाहेर पडू शकतात?

येथ एकचि लीला तरले । जे सर्वभावें मज भजले ।

तया ऐलीच थडी सरलें । मायाजळ ॥

कचित् एखादाच कुणी यातून तरून जातो. त्यासाठी 'सोऽहं भावाचे थावें पेलत ।' जायला पाहिजे. एखाद्याने जर ठरविले की आपण वहात जायचे नाही. आपण नामध्यानाची कास धरून प्रवाहाच्या उलट दिशेने पोहत उगमाकडे जायचे. जेथून आपण आलो, त्या ठिकाणी परत जायचे, तर शक्य आहे. मायानदी आली ती ब्रह्मापासून. विश्व जे निर्माण झाले, तेही ब्रह्मापासून. 'एकोऽहं बहुस्याम्' मी एक आहे, ते बहुविध होऊन नटावे. हा जो पहिला संकल्प झाला, त्या संकल्पाचा जीवाचा अज्ञानामुळे झालेला विपरीत बोध. त्यामुळे ही मायानदी निर्माण झालेली आहे. तेथून पुन्हा उलटे परमात्माकडे, ब्रह्माकडे पोहत गेले पाहिजे. ध्याननामाची कास धरून जे बलवान झाले, ज्यांच्यावर सद्गुरुकृपा झाली, ज्यांना सत्संग मिळाला, अशी फारच थोडी मंडळी उगमाकडे पोहत गेली आणि 'उगमदशनि पावन झाली' म्हणजे ती सर्व चैतन्यस्वरूप, ब्रह्मस्वरूपच झाली. त्यांना ब्रह्मानंद, आत्मानंद प्राप्त झाला. उगमापलिकडे गेल्यावर त्यांनी मागे वळून पाहिले, तर 'पाणीच आटले'. पाणी नव्हतेच मुळी. मग हे पोहून आले ते काय? साधनेची स्थिती अशी आहे. मग उद्यापासून साधना बंद करू. आपली स्वरूपस्थिती सहजच आहे ना! मग साधना कशाला? येथेच गोंधळ होतो. भगवद्गीतेच्या तिसऱ्या अध्यायात अर्जुनाचा भगवंतांना हाच प्रश्न होता. आम्ही समत्वबुद्धी धरावी हेच ना! मग धरतो ना! या युद्धासारख्या घोर कर्मात तू मला कशाला पाडतोस? पण समत्वबुद्धी यायला कर्माच्या मार्गानेच जायला लागते, हे

अर्जुनाला कळायला अठरा अध्याय सांगावे लागले.

साधने जे काहीं साधावें । तें तों आपणचि स्वभावे ।

तेथ साधकाच्या नावें । शुन्याकार ॥

साधना करून जे साध्य प्राप्त करून घ्यायचे, ते साध्य आपणच स्वयं आहेत. पण हे कळायला प्रथम उदंड साधना करावी लागते. 'एकाएकी समजणे घडत नाही ।' 'तत् त्वम् असि' हे सद्गुरुवचन कानावर पडल्याबरोबर 'अहं ब्रह्मास्मि' असा बोध घेऊन कुणी उठला असता, तर तत्क्षणी तो मोकळाच झाला असता. पण असे होत नाही. मग आता कर्मापासून प्रारंभ करायचा. कर्म, उपासना, ध्यान, सत्संगती हे सगळे यात आहे. वस्तुतः काहीच करायचे नाही, असे करायचे आहे. स्व-स्थ बसायचे आहे. पण पाच मिनिटे स्वस्थ बसणे होत नाही. स्वस्थ होण्यासाठी सर्व साधना आहे.

आहे तरी परम सुगम । परि जनासी झाला दुर्गम ।

परमार्थ परम सुगम आहे. परि म्हणजे पण. जनासी — जन म्हणजे आपण सगळे. आपल्याला हा दुर्गम म्हणजे अवघड झाला आहे. आपल्याला 'स्वरूपस्थिती' हे गौडबंगाल वाटते. आपलीच स्थिती आपल्याला कळत नाही.

हा सुगम परमार्थ आपल्याला दुर्गम झाला याचे आणखी एक प्रमुख कारण देह मन बुद्धी आपल्या ताब्यात नाहीत. आपण त्यांच्या ताब्यात गेलो आहोत. परमार्थ कळून तो स्थिर व्हायला बुद्धी अत्यंत निश्चल व्हायला लागते. परमेश्वराखेरीज येथे काहीही नाही. तोच सर्वत्र भरून आहे. तेथेच आपल्याला जायचे आहे. त्याचेच Realisation व्हायचे आहे म्हणजे अनुभव घ्यायचा आहे. 'मी कोण' हे प्रथम कळून घेतले की मग आपोआप सगळे विश्वच ब्रह्मरूप होते. अशी बुद्धी अत्यंत स्थिर होणे, यालाच 'व्यवसायात्मिका बुद्धी' म्हणतात. अशी बुद्धी आणि अत्यंत शांत, सुप्रसन्न, निश्चल मन व्हायला पाहिजे. मन आणि बुद्धी दोन्ही हातात हात घालून गेले की परमार्थ होतो. हे 'योगाचे सार' आहे. रजोगुणी मन सत्त्वगुणी बुद्धीच्या हातात हात घालून जायला लागले की समजावे आपला परमार्थ उत्तम चालला आहे. असे होण्यासाठी परमार्थ स्तवन करायला पाहिजे. 'तद्धितनं तत्कथनं अन्योन्यं तत्प्रबोधनम्' असे व्हायला पाहिजे. सारख्या संसाराच्या गोष्टी, राजकारण, समाजकारण नको. जीवनामध्ये सारखा प्रकृतीगत विचार होतो.

पुरुषाचा विचारच नाही. आपली दृष्टी सारखी बहिर्मुख आहे, ती अंतर्मुख केली पाहिजे. तरच ती स्वरूपस्थिती प्राप्त होणे शक्य आहे.

का जयाचे चुकले वर्म । सत्समागमाकडे ॥२॥

संत जरी भेटले, तरी त्यांचा समागम कसा करायचा? त्यांना भेटून काय विचारायचे, हेही माहिती नसते. संत भेटलेच तर त्यांना तीन गोष्टी विचाराव्या – मी कोण? परमेश्वर कोण? विश्व काय आहे? मग ते सांगतात की, “विश्व ही असत् वस्तु आहे. नाम, वर्ण, रूप, आकार हे सगळे वरवरचे असून विश्वाचे अधिष्ठान जो परमात्मा तो आणि तुझे जीवाचे अधिष्ठान एकच आहे. म्हणून तूही नाहीस, विश्वही नाही. एक परमात्माच आहे.” उपनिषदांपासून सर्वजण हेच सांगतात. पण ते ग्रहण करण्याची शक्ती जर शिष्यामध्ये असेल तर सत्समागमाचा त्याला उपयोग होईल आणि त्याला स्वरूपस्थिती प्राप्त होईल. पण हे वर्म चुकले, तर सत्समागम घडून देखील स्वरूपस्थिती प्राप्त होणार नाही.

स्वामी स्वरूपानंदांकडे एक साधक येत. स्वामीजींनी त्यांना सांगितले, ‘मन हळूहळू अंतर्मुख करून ध्यानाला बसावे.’

‘अंतरी वळवोनिया मना । गगन दावी ।’

असे पुढे एकदा पत्रातून कळविले. पण त्या साधकांना ते ग्रहणच झाले नाही. ते पुढे कित्येक वर्षे आपल्या गच्चीवर सतरंजी अंथरून उताणे पडत आणि आकाशाकडे पहात. आता या पद्धतीने स्वरूपस्थिती कशी प्राप्त होणार? म्हणजे संत भेटले तरी वर्मच कळले नाही, असे होऊ शकते.

३) नाना साधनांचे उधार । हा रोकडा ब्रह्मसाक्षात्कार ।

वेदशास्त्रीं जें सार । तें अनुभवास ये ॥३॥

साधना अनेक प्रकारच्या आहेत. आपापल्या साधनेमध्ये जो तो दंग आहे. त्याच्या दृष्टीने ती साधना चांगलीच आहे. नामस्मरण, गीता, ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास, सत्संगती, ध्यान, सोऽहं बोध अशा अनेक साधनांपैकी कोणत्याही साधना आपापल्या प्रकृतीधर्माप्रमाणे प्रत्येकाने कराव्या. पण समर्थांचे म्हणणे या सगळ्या उधारीच्या साधना आहेत. कारण या सर्व साधनांना काही काळ, काही वर्षे द्यावी लागतात. तरी हवी ती प्रसन्नता, आनंद मिळत नाही, आणि मिळाला तरी तो सतत टिकत नाही.

हेलकावे खात राहतो. कारण संसारात सुख दुःख दोन्ही आहे. त्यातही
सुख पाहता जवापाडे । दुःख पर्वताएवढे ॥

समर्थ म्हणतात, संसारी जना सुख जाले । ऐसे देखिले ना ऐकले ।
ज्यांनी हिंडून भास्त पाहिला, ते म्हणतात, 'संसारामध्ये निखळ सुख प्राप्त
झाले आणि मनुष्य आनंदनिर्भर झाला असे कुठे पाहिले नाही.' मग असा
संसार टाकायचा का? नाही. नामस्मरणपूर्वक संसार करायचा. नरजन्मात मुख्य
ध्येय आत्मदर्शन. संसार गौणत्वाने घ्यायचा, संसारातील सुखदुःखे गौण धरायची.

संतांकडे येणाऱ्या मंडळीत दोन प्रकारची मंडळी असतात.
१) संसारातील अडचणी सोडविण्यासाठी, २) परमार्थ करण्यासाठी. ज्यांना
परमार्थच प्राप्तव्य आहे, ते एक संत गेले तर दुसऱ्या संतांच्या शोधात
असतात. कारण स्वरूपबोधाचे ध्येय गाठेपर्यंत त्यांना संतसमागमाची,
संतांच्या मार्गदर्शनाची आवश्यकता असते.

नाना साधनांचे उधार । हा रोकडा ब्रह्मसाक्षात्कार ।

या ओवीत समर्थ म्हणतात, स्वरूपस्थिती ही जी साधना त्या व्यतिरिक्त
जेवढ्या साधना आहेत, त्या सगळ्या उधार आहेत. पुढे केव्हातरी फलद्रुप
होणाऱ्या. याचा अर्थ आपण जेवढ्या साधना करतो, त्याचा मोहरा जर
स्वरूपस्थितीकडे नसेल तर साऱ्या साधना उधारीचा व्यवहार आहे. पण याचा
अर्थ इतर साधनांचे निराकरण केलेले नाही. त्या साधना योग्य पद्धतीने केल्या
गेल्या, तर कालांतराने स्वरूपस्थितीपर्यंतच जाणार.

वेदशास्त्रीं जें सार । तें अनुभवास ये ॥३॥

'अहं ब्रह्मास्मि' हे वेदशास्त्राचे सार आहे. ब्रह्म - परमात्मा आहे तो आनंदरूप
आहे. तो सर्वकाळ, सर्वज्ञ, सर्वस्थळी आहे, हे परोक्षज्ञान आणि 'मीच ते ब्रह्म
आहे' अशी अनुभूती येणे, अखंड- अगदी तैलधाराव्रत ती धारणा असणे, मी
ब्रह्म आहे याची विस्मृती कधीही न होणे हा तो साक्षात्कार. प्रथम काही काळ
मधून मधून या बोधाची विस्मृती होते, स्वरूपस्थितीपासून जीव च्युत होतो.
पण सततच्या अनुसंधानाने हा बोध अखंड राहणे शक्य होते.

४) आहे तरी चहूंकडे । परी अणुमात्र दृष्टी न पडे ।

उदास परी येकीकडे । पाहातां दिसेना ॥४॥

परमात्मा सर्व ठिकाणी भरून आहे. तो नाही अशी एकही वस्तु नाही.

जे आपण पाहतो ते तोच आहे. पण आपल्याला वर्ण, रूप, आकार पाहण्याची सवय आहे. पण जे दृष्टीला दिसत नाही, मनाला भासत नाही, बुद्धीला ज्याचे चिंतन करता येत नाही, ते कसे साधायचे? समर्थ म्हणतात –

मी पण जाणोनि त्यागावें । ब्रह्म होऊन अनुभवावे ।

समाधान तें पावावें । निःसंगपणे ॥५२॥

या एका ओवीत सगळा परमार्थ आला आहे. पुष्कळ साधना करण्याची आवश्यकता नाही.

न जाणता कोटीवरी । साधनें केलीं परोपरीं ।

तरी मोक्षास अधिकारी । होणार नाहीं ॥

आहे तरी चहूंकडे -

वस्तुतः आनंदरूप परमात्मा एक क्षणभरदेखील आपल्याला सोडून रहात नाही, आणि आपणही त्याला सोडून राहू शकत नाही. सागर आणि तरंग हे जसे अभिन्न असतात, तसे आपण परमेश्वराशी अत्यंत अभिन्न आहोत. तो सच्चिदानंद तसा जीवही सच्चिदानंदच आहे. पण जीवाला तो बोध नसतो. साधनेने तो 'सोडहं' बोध होतो. दृष्टी मिटली की आतही तोच आणि दृष्टी उघडली की बाहेरही तोच, असे होऊ शकते. पण -

कैसे कर्म तया आड आले । जे मीचि नाही म्हणती ।

येथे गोंधळ झाला. परमात्मा सर्वत्र असून त्याला दिसत नाही.

लक्ष्मीमध्ये करंटा नादे । त्याचे दरिद्र आधीक सादे ।

जिकडे तिकडे लक्ष्मी असून हा करंटा जीव कपाळाला हात लावून बसला आहे. संत सांगतात, 'अरे तू मोकळ्या मनाने जगाकडे बघ. आनंदसागर कसा उचंबळतो आहे.'

तैसा हृदयामध्ये मी राम । असता सर्व सुखाचा आराम ।

परि भ्रान्तासी काम । विषयावरी ॥

विषयांमध्येदेखील राम आहे. प्रत्येक घास जेवताना रामनामासहित जेवण करावे. त्याने विषयही मिळेल, रामही मिळेल. कुणी निंदा केली अथवा स्तुती केली, दोन्हीच्या मागे एकच स्फुरण आहे. पण हा बोध झाला तर आनंदच एक आहे. अखंड भगवंतच खेळतो आहे. असंख्य हातांनी तो आपल्याला मदत करतो आहे. अनेक डोळ्यांनी तो आपल्याला पाहतो आहे. 'अनंतरूपे

अनंतवेष्टे देखिले म्यां त्यासि' असे ज्ञानदेव म्हणतात. प्रत्येक क्षणी परमात्माच परमात्म्याला भेटतो आहे. कोणाकडे पाहिल्याबरोबर प्रकृती बाजूला होऊन पुरुषच पुरुषाला पाहतो आहे. अधिष्ठान अधिष्ठानाला भेटते आहे, अशी वृत्ती होऊन जाते. जेथे दृष्टी जाते तेथे सच्चिदानंदरूप परमात्माच आहे, दुसरे काही नाहीच. असा बोध होतो. देहमनबुद्धीच्या अंगाने सुखदुःखाचे प्रसंग येतील जातील. जसे आकाशात ढग येतात जातात. पण त्यामुळे आपली स्वरूपस्थिती, आनंदस्थिती भंगता कामा नये. काही घटना घडल्या म्हणून माझे ध्यान राहिले असे होता कामा नये. असा जर सर्व बाजूने प्रयत्न केला, तर चहूकडे भरून असलेल्या परमात्म्याचा बोध याच जन्मी होणे शक्य आहे.

५) आकाशमार्गी गुप्त पंथ । जाणती योगिये समर्थ ।

इतरांस हा गुह्यार्थ । सहसा न कळे ॥५॥

आकाश म्हणजे चिदाकाश. Sky नव्हे. आपल्या डोक्यावर जी पोकळी आणि अंतरिक्ष दिसते, ते नव्हे. आपल्या देहातीलच आकाश. आज्ञाचक्रापासून वर ब्रह्मरंध्रापर्यंत, पडजिभेपासून वर जी पोकळी आहे त्या भागाला आकाश-चिदाकाश, मूर्धन्याकाश, महदाकाश असे म्हटले जाते. हा आकाशमार्ग गुप्त आहे कारण तो मध्यमेतून जातो.

मग मध्यमा मध्य विवरें । तेणें कोरिवें दादरें । ठाकिलें चवरें । ब्रह्मरंध्र ॥ इडा, पिंगळा या दोन्ही नाड्यांचा येथे काही उपयोग नाही. या दोन्ही नाड्या बाजूला सारून या आकाशमार्गाने जायचे आहे.

सांडूनि दक्षिण वाम । प्राणापानसम । चित्तेसीं व्योम -। गामिये करिती ॥ चित्ताला म्हणजे मनाला, व्योम गामिये म्हणजे आकाशात नेतात.

आकाशमार्गी गुप्त पंथ -

येथे मध्यमेतूनच जायला लागते. दुसरा मार्गच नाही. पण ही मध्यमा नेहमी बंद असते. आपल्याला नेहमी दोन्ही नाकपुड्यांनी श्वास घेण्याची सवय असते. त्यामुळे मध्यमा, आकाश याची माहिती नाही. त्या मार्गाने कसे जायचे ते माहिती नाही. पण या योगमार्गामध्ये चिदाकाशात जायचे, तर त्या मार्गानेच जावे लागते. जसे नामस्मरणामध्ये नाम घेता घेता मनच रामरूप करायला लागते. काम, क्रोध, मत्सर, चांचल्य, दंभ, अहंकार हे सर्व विकार

घालवून, कमी करून मन अत्यंत आनंदरूप करणे हा नामस्मरणाचा मार्ग आहे. खरे नामस्मरण केव्हा होते? मध्यमेतून श्वास वर गेल्यानंतर जे सहज 'स्वामी स्वामी श्रीराम श्रीराम' असे होते, त्याला 'नामस्मरण' म्हणतात. आपण जिभेने जे नाम घेतो, ते नामस्मरण नव्हे. योगी जेव्हा मध्यमेतून, सुषुम्ना मार्गातून प्रथम वर जातो आणि मग तेथून खाली येण्याची जी स्थिती असते, त्यावेळेला जे सहज, उत्स्फूर्त, आतूनच येते ते नाम. ते नाम आतून नाभिकमलापासून सहज वर येत असते, अगदी उसळ्या मारल्यासारखे आणि ते मुखाच्या द्वारे बाहेर पडत असते. त्याला 'नामस्मरण' म्हणतात. बाकीचे नाम घेणे, नाम उच्चारणे असे म्हणतात. तुमच्या भाग्याने जर तुम्हाला कोणी योगी भेटला, तर तो नाम कसे घेतो ते बघा म्हणजे कल्पना येईल. लोकांना वाटते हा योगाचा मार्ग अत्यंत अवघड आहे. आपण त्यापेक्षा 'राम राम' करू. पण नाम घेऊनदेखील तेथेच यावे लागते.

योगी याचा अर्थ अमक्याच मार्गाने जातात ते योगी, असे नाही. एखादा भक्तीच्या मार्गाने जातो, त्याला 'भक्तियोग' म्हणतात. ध्यानाच्या मार्गाने जातो, त्याला 'ध्यानयोग' म्हणतात. कुणी 'सोऽहं'च्या मार्गाने जातो. 'सः अहं' याचे नित्य अनुसंधान म्हणजे योग. कोणत्याही मार्गाने जाऊन जीवाने शिवाशी योग साधला पाहिजे. जोपर्यंत ते साधत नाही, तोपर्यंत आपण धडपड करत बसायचे. या सगळ्या अनुभवाच्या गोष्टी आहेत.

नामदेखील सुरवातीला मुखाने घेत हळूहळू मध्यमेतून वैखरी, मध्यमा, पश्यंती, परा - 'परेहून पर्ते घर । तेथे राहू निरंतर ।' सगळे संत तेथेच जाऊन बसलेले असतात. परेच्या पलिकडे गेल्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही. वरवर करून काही होत नाही. वरवर काठाकाठाने फिरले, तर शंख शिंपले मिळतात. मोती पाहिजेत तर सिंधूचा तळच गाठावा लागतो. त्याशिवाय मिळत नाही. असे हे 'साराचे निजसार' आहे. अखंड, अक्षय, अपार आहे.

दरोज दीड दोन तास या पद्धतीने ध्यानाचा अभ्यास करेल, तो स्वरूपच होईल. 'आकाशमार्गी गुप्त पंथ' काय आहे, तो त्याला कळेल. जीवशिवाची गाठच मुळी आज्ञाचक्रात आणि तेथून वर पडते. त्याच्या अलिकडे जो असेल तो चाचपडत राहील. त्याची गाठ नाही पडणार. उदंड ग्रंथ वाचून हे काम होणार नाही. त्यासाठी नामाला, ध्यानाला बसले पाहिजे.

नामस्मरण आणि ध्यान तसे एकच आहे.

६) साराचेहि निजसार । अखंड अक्षै अपार ।

नेऊं न शकती तश्कर । कांहीं केल्या ॥६॥

साराचेही निजसार असे समर्थ म्हणतात, तेव्हा त्यांच्या मनःपटलापुढे संपूर्ण परमार्थाचा गाभा उभा असला पाहिजे. जेवढ्या म्हणून सारभूत वस्तु या जगामध्ये आहेत त्या सारभूत वस्तूंचेही सार, आणि ते सार आपले आहे, स्वरूपाचे आहे. आत्मानंदाचे वैभव आपल्याजवळ आहे, तेही अखंड. त्याला खंड नाही. अक्षय, अपार म्हणजे ज्याला पार नाही असे हे सुख आहे. असा हा ज्ञानीयांचा, योगीयांचा अक्षय ठेवा जाणार नाही.

नेऊं न सकती तश्कर । काही केल्या ॥६॥

आपण चोराला चोर म्हणतो. पण जो परमार्थ करीत नाही, त्याला संत 'तश्कर' म्हणतात. आपलेच भाऊबंद, पण जर कुणी परमार्थ करू लागला, तर त्याचे पाय मागे ओढतात, ते तश्कर. हा परमार्थ असा आहे की चोर त्याची चोरी करू शकत नाहीत.

७) तयास नाही राजभये । अथवा नाही अग्निभये ।

अथवा स्वापदभये । बोलोंच नये ॥७॥

परमार्थ म्हणजे स्वरूपस्थिती. या स्वरूपस्थितीला राजभय, अग्निभय अथवा श्वापदभय नाही. पाच भावंडे असतील आणि त्यातील एक आत्मज्ञानी झाला तर इतर भावंडे त्यात वाटा मागणार नाहीत. घरदार, जमीन, संपत्ती यात वाटे आहेत. हिसे आहेत. पण येथे बांधवांकडून ती भीती नाही. राजाकडून कसला टॅक्स नाही, म्हणून राजभय नाही. स्वरूपस्थिती ही जळून जाण्यासारखी वस्तु नाही. म्हणून अग्निभय नाही. श्वापदभय नाही. वाघसिंहाकडून भीती नाही. म्हणजे या परमार्थ सत्तेला कसलेही भय नाही आणि साधकांनाच ही स्वरूपस्थिती प्राप्त होत असल्यामुळे साधकाला भय नाही. कारण साधक आत्माकारच होऊन जातात. हे वर्णन वाचताना वाटते, भगवद्गीतेचा दुसरा अध्याय यात आला आहे.

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

या आत्म्याला शस्त्रे तोडीत नाहीत, अग्नि जाळीत नाही, पाणी भिजवीत

नाही. वायु सुकवीतही नाही.

८) परब्रह्म ते हालवेना । अथवा ठावही चुकेना ।

काळांतरी चळेना । जेथीच्या तेथे ॥८॥

एखादा पदार्थ, फर्निचर आपण एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी हलवू शकतो, तसे परब्रह्म-ब्रह्म हलविता येत नाही. कारण तेच सर्वत्र व्यापून आहे. ते अखंड, अफूट, अक्षय, अपार आहे. तेच एक भरून असल्यामुळे त्याला हलवणार कसे आणि कुठे? ज्या वस्तूला आकार आहे, जी space च्या मानाने लहान आहे, ती वस्तु हलविता येते. पण हे ब्रह्म वर खाली, आजूबाजूला भरून आहे आणि मीही तेच आहे. असे असताना मी हलतो, चळतो, मी चांगला वाईट असा आपल्याला भ्रम झालेला आहे. याचे कारण आपले मन सारखे हलत असते.

परब्रह्म निश्चल असले तरी मन चञ्चल आहे. चञ्चलाबरोबर निश्चल कालवलेले आहे. त्यामुळे निश्चल चंचळत्वाने भासते. जसे आकाशात चंद्र आहे. त्याच्यावरून ढग भराभर जात आहेत. आपल्याला वाटते चंद्र धावतो आहे. आपण आगगाडीतून जातो, तेव्हा वस्तुतः गाडी पळते. पण आपल्याला वाटते झाडे पळत आहेत. वस्तुतः झाडे निश्चल आहेत. तसे आपण निश्चल असताना चंचळ मनावरोबर आपणही चञ्चल आहोत असे आपल्याला भासते. वस्तुतः त्या मनाच्या चाञ्चल्याशी आपला काही संबंध नाही. तरीदेखील तसे वाटते. जसे तांबड्या मखमलीवर शुद्ध स्फटिकाचा खडा ठेवला, तर तो तांबडा दिसतो. वस्तुतः त्याचा तांबडेपणाशी अथवा मखमलीशी काही संबंध नाही. तसा मनाशी आपला यत्किञ्चितही संबंध नसल्यामुळे या देह मन बुद्धीपासून बाजूला राहून मी सच्चिदानंद आहे, मी निश्चल आहे असा बोध झाला म्हणजे ही ओवी कळली. नाहीतर त्यासाठी आपण काय करायचे? आपण आपल्यासकट त्यात डूब देऊन बसायचे. या ओव्या वाचताना वाटावे की आपण त्या आनंदसागरामध्ये कुंभ बुचकळावा तसे आहोत.

अथवा ठावही चुकेना -

परब्रह्म कुठेतरी जात होते आणि ते मध्येच चुकले, असे होणार नाही. कारण तेच सर्व ठिकाणी भरून असल्यामुळे त्याचा ठावठिकाणा चुकण्याचे कारण नाही.

काळांतरी चळेना । जेथीच्या तेथे ॥८॥

कितीही काळ जावो शेकडो, हजारो वर्षे तरी ते चुकले असे होत नाही. ते अखंडच आहे. विश्व व्यापून आहे. 'अत्यतिष्ठत् दशांगुलम्' ज्याच्या उदरामध्ये अनंत ब्रह्मांडे होतात जातात, त्याची कल्पना आपल्याला येणार नाही. मनुष्याला आपल्या बुद्धीने काही करता येणार नाही. समर्थ म्हणतात, 'त्याच्याविषयी आपण विचार करू लागलो तर आपल्या बुद्धीच्या चिंध्या होतील.'

एक जागतिक कीर्तीचे शास्त्रज्ञ. त्यांचे भाषण होते. लोकांनी त्यांची खूप स्तुती केली तेव्हा ते म्हणाले, 'आमचा हा प्रयत्न कसा आहे सांगू? अटलांटिक महासागरात एक होडी असावी. त्या होडीला एक लहानशी फट असावी. त्यात एक ठेकूण असावा. त्या ठेकणाने महासागराचे माप घेण्याचा प्रयत्न करावा, तशी आमची ही सगळी खटपट आहे. विश्वाचे कोडे उलगडणे मनुष्यास अशक्य आहे.' म्हणूनच परमेश्वराला अनंत कोटी ब्रह्मांडनायक म्हणतात.

९) ऐसे ते निज ठेवणें । कदापि पालटों नेणे ।

अथवा नव्हे आदिक उणें । बहुतां काळें ॥९॥

जे परब्रह्म हालत नाही, चळत नाही असे वाटते ते आपल्या आजूबाजूला आहे. आपण त्याच्यामध्ये आहोत. ते निज ठेवणे म्हणजे आपलीच ती स्वरूपस्थिती आहे. आपलाच तो बोध आहे. आपलेच ते ज्ञान आहे. हे आपले ठेवणे कदापि जाणार नाही. ज्ञानेश्वर महाराज ज्याचे वर्णन करतात -

जे हाता आलिया । तरी न वचे ।

भोगिताही न वेचे । वरी विटेही ना ॥

तेच हे. सगळे संत एकच सांगतात. संतांनी हा बोध आपल्या ग्रंथातून सुस्पष्ट केलेला आहे. शिवाय त्या ज्ञानात कधी बदल होणार नाही. एकदा आत्मज्ञान, स्वरूपाचे ज्ञान झाले की कायमचे. कितीही काळ गेला तरी त्या ज्ञानात कमी जास्त होत नाही.

१०) अथवा ते घसवटेना । अथवा अदृश्य होये ना ।

नातरी पाहता दिसेना । गुरु अंजनेविण ॥१०॥

एखादी कठीण वस्तु, धातू, दगडदेखील वापरून झिजतो. पण परब्रह्म कधी झिजून कमी झाले, संपून गेले असे होत नाही. ते आहे तसेच, त्याच स्थितीत रहाते. कारण तेच एक भरून असल्याने झिजणार कशाने? आणि

ते प्रथम अदृश्य असले तरी एकदा त्याचे ज्ञान झाले, ते अनुभवाला आले की पुन्हा अदृश्य होत नाही. पूर्वी ज्ञान झाले होते, पण आता ते ज्ञान नाहीसे झाले, असे होत नाही. एकदा स्वरूपबोध झाला की तो कायमचा. आता तो बोध दृढ करीत राहणे, साधना चालू ठेवणे हे साधकाचे काम आहे.

नातरी पाहतां दिसेना । गुरुअंजनेविण ॥१०॥

पण ते अदृश्य परब्रह्म दृश्य होणे म्हणजे त्याचा अनुभव येणे, हे मात्र सद्गुरुकृपेवाचून संभवत नाही. जेव्हा सद्गुरु ज्ञानांजन घालतात, तेव्हाच ते दृश्य होते आणि प्रथम आपणच ते आहोत हे लक्षात येते, आणि नंतर आपणासकट सर्वत्र तेच आहे, हा अनुभव येतो. पण असा महात्मा दुर्लभ असतो, 'स महात्मा सुदुर्लभः' असे भगवंत म्हणतात. सद्गुरुकृपा केव्हा होते?

सद्गुरुकृपा कळे त्यांसी । जो शोधील आपणासी ।

'मी कोण आहे' याचा शोध जो अंतर्मुख होऊन घेण्याचा तळमळीने दीर्घकाल, नेमकेपणाने, जिद्दीने प्रयत्न करतो, त्याला कालांतराने गुरुकृपेचा प्रत्यय येतो.

११) मागां योगिये समर्थ । त्यांचाही निजस्वार्थ ।

यासि बोलिजे परमार्थ । परमगुह्य म्हणौनि ॥११॥

यापूर्वी अनेक 'समर्थयोगी' होऊन गेले, असे समर्थ म्हणतात. पण 'समर्थ' म्हणजे काय? केवळ देहाने, मनाने, बुद्धीने समर्थ? का त्यांच्याजवळ ऋद्धिसिद्धि आहेत म्हणून समर्थ? पण यांना 'समर्थ' म्हणता येत नाही. कारण हे सामर्थ्य देहापुरते मर्यादित असून देह पडताक्षणी हे सामर्थ्य निघून जाते. कुणाकुणाला या सिद्धी प्राप्त होतात. तो म्हणेल ते होते. तो म्हणेल ते या जगामध्ये तो करू शकतो, ही गोष्ट खरी आहे. पण ऋद्धिसिद्धीचे सामर्थ्य हे त्याच्यापुरते मर्यादित असते. त्याच्यापासून कोणाचेही फारसे कल्याण होऊ शकत नाही.

परमार्थ करायचा, साधना करायची तर त्यासाठी सामर्थ्य पाहिजे. आपल्याला वाटते तेवढी साधना सोपी नाही. साधना करायला मनाची जडणघडण व्हावी लागते. ती अनेक वर्षांच्या साधनेने घडत असते. 'ध्यानची ध्यानाते प्रसवे' असे ज्ञानोबांचे म्हणणे. ध्यानातून ध्यान, अनुभवातून अनुभव असे होत जाते. काहीही न करता आपोआप परमार्थाचे सामर्थ्य येत नाही. एखाद्या व्यक्तीला सकाळी उठल्यावर वाटले ध्यानाला बसावे, तर दहा

पंधरा मिनिटे तो फार तर बसेल. यापेक्षा अधिक सामर्थ्य त्याचे असू शकत नाही. पण जर ती व्यक्ती नित्यनेमाने १०-२० वर्षे ध्यानसाधना करत असेल, तर एका वेळी २-३ तास सहज ध्यानाला बसू शकेल. अशी साधना करण्यासाठी सामर्थ्य पाहिजे. मन अत्यंत चञ्चल आहे. ते समाहित व्हायला पाहिजे. मनाचे चाञ्चल्य आवरायला फार सामर्थ्य लागते.

मागां योगिये समर्थ -

पूर्वीचे योगी समर्थ होते. त्यांनी मन आवरलेले होते. बुद्धीला फाटे फुटू दिले नाहीत. युक्त आहारविहाराने देह व्यवस्थित ठेवला. अशा पद्धतीने देह मन बुद्धी हे तिन्ही नियमित करून ही मंडळी योगाचा अभ्यास करत होती. म्हणून ते 'समर्थ योगी' झाले.

ज्ञानदेव, समर्थ, गोंदवलेकर महाराज, श्रीधरस्वामी, स्वरूपानंद यांच्यासारखी मंडळी ही सामर्थ्यवान मंडळी. त्यांच्याजवळ विलक्षण सामर्थ्य होते. तुकोबांनी तर म्हटले, 'गाढवाचे घोडे । करू आम्ही टप्टीपुढे' हे केवढे सामर्थ्य! हे सामर्थ्य म्हणजे ऋद्धिसिद्धी नाही. परमार्थामध्ये जो गाढव त्याचा मी अखी घोडा करेन. मग लोक म्हणतील, 'काय हा, मनुष्य हो । काय त्याची उपासना, काय ध्यान, किती भक्ती!' संतांची टप्टी एखाद्यावर पडली की असे होऊन जाते. ज्ञानोबांनी असेच म्हटले

मां मी तव चित्ताथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला ।

जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पदी ॥

मी तर निवृत्तिनाथांच्या अंतःकरणातच आहे आणि श्रीगुरु असे श्रेष्ठ आहेत की नुसती टप्टी टाकली की ते साधकाला परमार्थाच्या पदावरच नेऊन बसवतात. अगदी पार 'अहं सोऽहं' जाऊन स्वरूपबोधानेच नेऊन ठेवतात. अशी ही सद्गुरूंची टप्टी असू शकते. हे एक विलक्षण सामर्थ्य असते. स्वतः सगळे जीवन नियंत्रित करण्याचे सामर्थ्य आणि दुसऱ्यात ती शक्ती संक्रमित करण्याचे सामर्थ्य योग्यांच्याजवळ एकवटलेली असतात.

एखादा चैतन्य महाप्रभूंसारखा भक्त असतो. 'कृष्ण कृष्ण, राम राम, विड्ढल विड्ढल' म्हणत रांगून गेलेला असतो. देहभान हरपलेले आहे. देहातीत अवस्था आहे. नेत्रातून अश्रुधारा वहात आहेत. अष्ट सात्त्विक भाव देहावर उमटलेले आहेत. चित्त आटले आहे.

चित्त चाकाटलें आटु घेत । वाचा पांगुळली जेथिंची तेथ ।

आपाद कंचुकित । रोमांच आले ॥

अर्धोन्मीलित डोळे । वर्षताति आनंदजळें ।

आंतुलिया सुखोर्मिचेनि बळें । बाहेरी कापे ॥

हे जे वर्णन आहे, तसा हा भक्त झाला आहे. एकदा रामकृष्णांकडे एक भगिनी आल्या. रामकृष्णांच्या चरणी लोटांगणी गेल्याबरोबर नेत्रातून अश्रुधारा वाहू लागल्या. रामकृष्ण म्हणाले, 'बघा कशी रंगली आहे! तिला स्पर्श झालेला आहे.'

परतत्त्वाचा स्पर्श मनाला, जीवाला होणे ही फार मोठी गोष्ट आहे. नरजन्मामध्ये सगळ्या साधनेचे जे साध्य आहे, जे फलित आहे तो हा परतत्त्वाचा स्पर्श. जीवाला तो परतत्त्वाचा स्पर्श कोणत्याही अंगाने झाला — भक्तीच्या, ध्यानाच्या, नामस्मरणाच्या, पूजेच्या, सत्कर्माच्या, चिंतनाच्या, निदिध्यासनाच्या — कोणत्याही अंगाने जीवाला तो स्पर्श झाला की त्याचे जीवन सफल होते. असे सफल जीवन हे समर्थ जीवन समजले जाते. उदंड संपत्ती आहे, म्हणून कोणी समर्थ नसतो. तो स्वतःच म्हणेल, 'मी असमर्थ आहे, दुर्बल आहे.' पण हे योगी साधनेने समर्थ होतात.

त्यासी बोलिजे परमार्थ -1 परम गुह्य म्हणोनि ॥११॥

त्याला 'परमार्थ' म्हणतात. म्हणून तो परमगुह्य झाला. भगवद्गीतेत म्हटले, 'इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।' हे गुह्यतम ज्ञान तुला सांगतो. आपल्याला परमार्थ अगदी सोपा वाटतो. 'राम राम' म्हटले की झाले. एवढा तो सोपा नाही. परमार्थ, ब्रह्मजिज्ञासा हे परमगुह्यच आहे, आणि तसेच ते राहणार. शंभरात कुणीतरी एखाद्याने तयार व्हावे. इतरांनी त्यांचे अनुसरण करावे. त्याला आदर्श ठेवून त्याप्रमाणे चालणे बोलणे करावे. तोच होणे कठीण. भगवंत म्हणतात, 'हजारात कुणी एखादा तयार होतो. इतर त्याच्या मागे जातात.' 'महाजनो येन गतः स पंथा ।' मोठी माणसे जातात, त्यांच्या पाठोपाठ आपण जायचे. अशीच सर्वसामान्य माणसाची धारणा असते. म्हणून परमार्थ हा परमगुह्य आहे. उपनिषदांपासून सर्वांनी हेच सांगितले. तेच समर्थानी येथे म्हटले आहे. या ओवीचे नीट चिंतन केले पाहिजे. ज्याला नाम ध्यान नाही, गीता, ज्ञानेश्वरी, आळंदी, पंढरी काही नाही 'ना अस्त्र ना परत्र । मुक्त क्रिया मनाची ।' असे ज्याचे चालले

आहे, त्याला 'योगी' हा शब्द कळणार नाही.

१२) जेंहीं शोधून पाहिला । त्यासी अर्थ सांपडला ।

येरां असोनि अलभ्य जाला । जन्मोजन्मीं ॥१२॥

जो या परमार्थाला आत्मधनाला शोधतो, त्याला ते सापडते. पण या परमार्थाची शोधाशोध करायची कुठे? ते कळायला पाहिजे. संत सांगतात, त्याचा शोध आत करायला पाहिजे. बाहेर शोधाशोध करून उपयोग नाही. येथेच आपला गोंधळ होतो. परमार्थाचा शोध घ्यायचा म्हणजे आपणच आपल्याला शोधायचे आहे. 'पहावे आपणासि आपण ।' बाहेरचा जो 'मी' आहे त्याने आतल्या 'मी'ला शोधायचे आहे. हा आतला मी कोण आहे?

मूळ अहंते वेठलो । सैंध आम्हीच दाटलो ।

लपलो ना प्रगटलो । कवणे ठार्या ।

जोपर्यंत हा लपलेला आहे, गूढ आहे तोपर्यंत तो सापडत नाही. तो सापडण्यासाठी त्याचा शोध आतच घेतला पाहिजे. तो जो विश्वात्मक प्रभु 'सः' आहे, तोच अंतर्दामी 'अहं' – मी आहे. त्या 'सः'चे आणि 'अहं'चे स्वरूप एक आहे. आता जगत् या नावाचा तिसरा पदार्थ कसा आला, याचे चिंतन घडले पाहिजे. असे सः, अहं आणि जगत् याचे चिंतन ज्याला घडत असेल, तो शोध घ्यायला लागतो. संत सांगतात, तो आपल्या अत्यंत जवळ आहे. आपणच ते आहोत. मग काय झाले?

जयाचे तया चुकले प्राप्त नाही । गुणे गोविले जाहले दुःख देहीं ।
आपलेच आहे, पण प्राप्त होत नाही हे खरे.

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

त्यासाठी अव्यभिचारी भक्ती करायला पाहिजे. म्हणजे 'तोच मी आहे' या बोधाने भक्ती करायला पाहिजे.

हो का तरंगु लहानु । परी सिंधूसि नाहीं भिन्नु ॥

तैसा ईश्वरीं मी आनु । नोहेचि मा ॥

ऐसेनि बा समरसें । दृष्टि जें उल्हासे ।

ते भक्ति पैं ऐसे । आम्ही म्हणों ॥

भगवंताशी एकरूप होऊन भगवंताला जी मोठ्या प्रेमाने हाक मारली जाते,

त्याला 'भक्ती' म्हणतात.

जीव हा मुळात परमात्माच आहे. परमात्माचि परी निदसुरा । अंतःकरणातील प्रतिबिंबित चैतन्याला 'जीव' म्हणतात. ते प्रतिबिंबित चैतन्य जाणारे येणारे आहे. तो केवळ आभास आहे. साक्षी जो आत्मा त्याचा हा भास आहे, म्हणून त्याला 'साक्षीभास्य' म्हटले आहे. 'जीवो ब्रह्मैव नापरः' जीव हा मुळात सच्चिदानंद स्वरूप, परमात्मस्वरूपच आहे. पण ज्यावेळेला जीव मी देह आहे, मला जन्ममरण आहे, अशा अबोधावर येतो, त्यावेळेला तो आपल्या स्वरूपबोधापासून च्युत होतो. मग पुन्हा आपल्या मूळ स्वरूपबोधावर येण्यासाठी शोधाशोध करायला लागते. पण ती शोधाशोध आत मुळात जाऊन करायची.

हृदयकुहरमध्ये केवलं ब्रह्ममात्रं ।

हृदि विश मनसा त्वं चिन्वता मञ्जता वा ।

पवनचलनरोधात् आत्मनिष्ठोभवत्वम् ।

हृदि विश म्हणजे आत शिरा, आणि डूब देऊन बसा. जेथून हे विचार सुरू होतात, त्या ठिकाणी जाऊन बसणे. विचार सुरू झाला की तेथेच तो थांबला पाहिजे. याला 'मञ्जता' म्हणतात. चिन्वता म्हणजे कोणता विचार कसा उद्भवतो ते साक्षीभावाने पाहणे. असे करत असताना आपण सहजच अंतर्मुख होतो. अशी अंतर्मुखता आली की आत शोध घ्यायचा. पण खरं म्हणजे मुद्दाम शोध घेण्याची गरजच नसते. कारण तेथे आत दिवा लागलेलाच असतो. त्या स्वरूपाला-आत्म्याला दाखवायला आणखी दिवा नको. तो स्वयंप्रकाश आहे. बाहेरची धराधर बंद झाल्याबरोबर तो आत सापडतो.

कथं तादृन् मया ग्राह्यः इति चेत् नैव गृह्यताम् । सर्वग्रहोपसंशान्तौ स्वयमेवावशिष्यते ।

त्याला कसा धरायचा असे वाटत असेल, तर त्याला धरायचेच नाही. सर्व धराधर बंद होऊन शांत झाल्यावर तो स्वयं प्रकट होतो.

स कीर्त्यमानः शिघ्रमेवाविर्भवत्यनुभावयति भक्तान् ॥

त्रिसत्यस्य भक्तिरेव गरीयसी भक्तिरेव गरीयसी ॥

असे महर्षी नारद म्हणतात.

मोठ्या प्रेमाने स्वरूपाच्या ठिकाणी राहणे, ही भक्ती.

जेही शोधोनि पाहिला । त्यासी अर्थ सांपडला ।

येरां असोनि अलभ्य जाला । जन्मोजन्मीं ॥१२॥

ज्यांनी त्याला शोधून पाहिला, त्यांना तो सापडला. पण इतरांना मात्र जन्मजन्म शोधूनदेखील तो सापडला नाही. त्याचे खरे कारण बहुधा परमेश्वरप्राप्तीची तशी मनोमन इच्छाच नसते. संसार करत असताना तो ठीक चालावा, म्हणून मधूनच परमेश्वराची आठवण येते एवढेच. पण जर एखाद्याला बोध झाला की 'सर्वत्र एक परमात्माच नटून आहे, मीही तोच आहे. त्यामुळे मी जन्ममृत्युरहित आहे. मी अमर आहे, तर त्याच्या संसारालादेखील महत्त्व येते. त्याच्या चालण्याबोलण्याला, नुसत्या असण्यालादेखील महत्त्व येते. त्याच्या जीवनाला महत्त्व येते. जोपर्यंत हा बोध झाला नाही, तोपर्यंत आपल्या जीवनाला अर्थ नाही. कारण ते स्वार्थाचे जीवन असते. परमार्थात त्याला काहीच किंमत नाही. परमात्मा सर्व जीवन व्यापून आहे. असा बोध व्हायला पाहिजे असेल तर प्रथम परमात्म्याला शोधले पाहिजे.

प्रथम स्वरूपसमाधान । पावोनि ठेला अर्जुन ।

सर्वेचि उघडी लोचन । तंव विश्वरूप देखें ॥

तो बोध करून घेतल्यानंतर मग सर्व संसारच कसा परमात्मरूप, आनंदरूप आहे ते कळेल. तें होऊन ठाके । संसारु मोक्षमय आघवा ।

त्यासाठी आत शोधले पाहिजे. जर बहिर्मुखच राहिलो तर मग वाटते, 'माझे माझे भ्रांतीचे ओझे' आपले सगळे लक्ष नेहमी बाहेर असते. मनाला सतत बाहेर फिरण्याची जी सवय आहे ती मोडून त्याला आत जाण्याची सवय लावली पाहिजे, तरच तो सापडण्याची शक्यता आहे.

१३) अपूर्वता या परमार्थाची । वार्ता नाही जन्ममृत्याची ।

आणि पदवी सायुज्यतेची । सन्निधचि लाभे ॥१३॥

या परमार्थाचे महत्त्व – अपूर्वता ही आहे की मी कोण आहे हे कळले की जन्ममृत्यूची वार्ताच संपते. याचा अर्थ जन्म-मृत्यु ज्या देहाला आहेत, तो देहच मी नव्हे या बोधावर तो येतो. हा बोध वस्तुतः सहज व्हायला हवा. पण त्या बोधाआड मन येते. मनाचे उन्मन झाले की सगळे संपले.

चित्त हारपले अवघे चैतन्यचि झाले हो ।

मन रामीं रंगले अवघे मनचि राम झाले ॥

नामस्मरणाने ज्या मनाचा व्याप असतो, ते मनच रामरूप होऊन जाते. त्या मनाला नामाची गोडी लागते.

कां जें यया मनाचें एक निकें । जें देखिलें गोडीचिया ठाया सोके ।

म्हणौनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ॥

मनाला ज्याची गोडी लावावी त्याची लागते. सामान्यतः मन नेहमी विषयात अडकते. ते परमेश्वर चिंतनात रंगायला लागले की समजावे आपले चांगले चालले आहे. ज्या गोडीने आपण एखादा आवडीचा विषय स्वीकारतो, त्याच गोडीने परमेश्वराला विषय करून आपण त्याची गोडी घ्यायला लागलो की आपण परमेश्वराच्या सान्निध्यात आहोत असे समजावे. विषय तो त्यांचा झाला नारायण ।

नारायण हा विषय झाला की साहजिकच इतर विषयातील आसक्ती कमी होते. अशी आसक्ती कमी होत गेली की जन्मजन्मांच्या साधनेने, प्रयत्नाने आणि सद्गुरुकृपेने स्वरूपस्थिती जीवाला प्राप्त होऊ शकते. जन्ममरणाची वार्ता संपते.

अपूर्वता या परमार्थाची -

एखादी अपूर्व, विशेष गोष्ट घडली तर आपण त्याच्यावरून दिवे ओवाळतो. तसे या परमार्थावरून आपण आपले गुण ओवाळून टाकावे. त्यासाठी प्रथम पारमार्थिक गुण प्रयत्नपूर्वक अंगी बाणवायचे आणि मग ते गुणही ओवाळून टाकायचे. कारण परमात्मा निर्गुण आणि जीवही निर्गुण. जीव आणि परमात्मा एकच आहेत. पण तसा जीवाला बोध झाला पाहिजे. जर बोध झाला तर 'आणि पदवी सायोज्यतेची । सन्निधचि लाभे ।' सोऽहं भाव अंतरात दृढ होऊन त्याची सहज अवस्था झाली की सायुज्यमुक्ती तुमच्याजवळच, तुम्ही असाल तेथे बसल्या ठिकाणी सहज प्राप्त होईल, असे समर्थ म्हणतात. सलोकता, सरूपता, समीपता आणि सायुज्यता या चार प्रकारच्या मुक्ती आहेत. त्यापैकी सायुज्यता मुक्तीत भक्त जवळजवळ नारायणस्वरूपच होतो. फक्त लक्ष्मी आणि कौस्तुभ नाही. त्याच्यात 'सोऽहं' बोध पूर्ण ठसून गेलेला असतो. सच्चिदानंद परमात्मा अफूट अनंत असून त्या परमात्म सागरामध्ये मी कुंभ होऊन आतबाहेर बुडालो आहे आणि नुसता उचंबळतो आहे.

ही सायुज्यमुक्ती महाप्रयासाने काही तपस्व्यांना मिळत असते. समर्थ

म्हणतात, जर खरा परमार्थ कोणी करत असेल, तर त्याला याच जन्मामध्ये सायुज्यमुक्ती प्राप्त होईल. कारण ती त्याच्या जवळच आहे.

१४) माया विवेके मावळे । सारासार विचार कळे ।

परब्रह्म तेही निवळे । अंतर्दामी ॥१४॥

विश्व दिसते म्हणून ते आहे म्हणावे तर ते नाश पावते. म्हणून नाही म्हणावे, तर ते दिसते. याचे कारण माया. विश्व हे परमात्मस्वरूपच आहे असे म्हणणे ज्ञानी पुरुषाला ठीक आहे. पण सामान्याच्या पक्षी जो वर्ण रूप आकार दिसतो, ती माया. वस्तुतः हे शरीर आणि शरीराला लागलेले सगळे व्यापार याचा मी केवळ साक्षी आहे. मीच तो उत्तम पुरुष आहे. पण या बोधाआड ही माया येते आणि प्राणीमात्राला मोहित करते.

मायेची दोन कामे आहेत १) परमात्म्याला झाकते आणि २) जे विश्व नाही ते दाखवते. पण ही माया आत्मानात्म विवेकाने मावळते आणि सार काय, असार काय ते कळते.

परब्रह्म तेही निवळे । अंतर्दामी ॥१४॥

परब्रह्म अंतःकरणामध्ये दृढ होऊन जाते. हे खरोखरीच त्या जीवाचे भाग्य आहे. पूर्वजन्मीचे पुष्कळ संचित — भाग्य असल्याशिवाय परमार्थ अंतःकरणामध्ये निवळत नाही. आपणही परमार्थ करतो. पण परमार्थ निवळला का ते पहावे. हे कशावरून समजायचे? आपण नामसाधना करत असलो तर झोपताना नाम, मध्ये जाग आली तरी नाम, जाग आल्याबरोबर नामस्मरण सुरूच. असे नाम पक्रे रूजले की आपण परमार्थाच्या गाभाऱ्यात शिरलो असे खुशाल समजावे. असा जीव भाग्यवान.

१५) ब्रह्म भासलें उदंड । ब्रह्मीं बुडालें ब्रह्मांड ।

पंचभूतांचे थोतांड । तुच्छ वाटे ॥१५॥

त्या परमात्मस्वरूपामध्ये सगळे बुडाले. अखंड स्वरूपाचा बोध झाल्यामुळे त्या स्वरूपाच्या आनंदामध्ये 'मी देह आहे, मी जीव आहे, मला जन्ममरण आहे, हे सर्व बुडाले.' ज्यांना या आनंदाची झलक मिळते त्यांना असेच वाटते की त्या आनंदामध्येच सारखे रहावे. अखंड नामात रंगावे. त्याने विश्वाचा आभास मावळून जातो. हे पंचभूतांचे थोतांड तुच्छ वाटायला लागते.

१६) प्रपंच वाटे लटिका । माया वाटे लापणिका ।

शुद्ध आत्मा विवेका । अंतरीं आला ॥१६॥

ब्रह्माचा अनुभव आला की सर्व प्रपंच असत आहे हे लक्षात येते. मायेमुळे मूळ अधिष्ठानावर हे विश्व, हा प्रपंच भासमान होता. तो भास गुरुकृपेमुळे मावळतो आणि आत्मानात्म विवेक केल्याने आत्मा आपल्या मूळच्या शुद्ध स्वरूपात अंतरात प्रगट होतो. वस्तुतः आत्मा हा अखंड आहेच आहे. तो कुठून यायचा नाही. पण आपल्याच मनाच्या नाना कल्पना, वासना, विकार याने झाकला जातो. ते मन शुद्ध झाले, मूळ अधिष्ठानावर येणारे मनाचे तरंग शांत झाले की आत्मा मुळात असलेलाच प्रगट होतो. जसे वरच्या शेवाळामुळे पाणी झाकले जाते. शेवाळ दूर केले की पाणी दिसू लागते. तसेच हे आहे.

१७) ब्रह्मस्थित बाणतां अंतरीं । सदेह गेला ब्रह्मांडाबाहेरी ।

दृश्याची जुनी जर्जरी । कुहिट जाली ॥१७॥

मीच ब्रह्म आहे 'अहं ब्रह्मास्मि' हा बोध अंतरात झाला, ब्रह्मस्थिती-स्वरूपस्थिती अंतरात दृढ झाली, त्या स्थितीचा निश्चय झाला की सर्व प्रकारचे संशय दूर होतात; दृष्टी स्वच्छ होते. 'मी कोण, हे जगत् काय, परमात्मा कसा आहे' हे सर्व नेमकेपणाने लक्षात येते. आता कसलाच संशय रहात नाही. त्यामुळे जे दृश्य विश्व आपण सत् समजून त्यातील सुखदुःखाच्या मध्ये जन्म जन्म गटांगळ्या खात होतो, ते जुनाट, जीर्णशिर्षा दृश्य विश्व विटून, नासून जाते आणि आत्मज्ञानाचा स्वच्छ प्रकाश पडतो. जीव आत्मरंगात रंगून जातो. आनंदरूप होतो.

१८) ऐसा हा परमार्थ । जो करी त्याचा निजस्वार्थ ।

आतां या समर्थास समर्थ । किती ह्यणौनि ह्यणावे ॥१८॥

असा हा परमार्थ आहे. तो जो कोणी करेल, त्याला 'स्वरूपस्थिती' निश्चित प्राप्त होईल, असे समर्थ खात्रीपूर्वक सांगतात आणि पुढे म्हणतात, या परमार्थाला समर्थ असे किती म्हणावे? त्याचे वर्णन किती करावे?

१९) या परमार्थाकरितां । ब्रह्मादिकांसि विश्रामता ।

योगी पावती तन्मयता । परब्रह्मीं ॥१९॥

ब्रह्मादिकांना परमार्थ हे विश्रान्तीस्थान आहे. हीच कल्पना ज्ञानेश्वर

महाराजांनी त्यांच्या पद्धतीने ज्ञानेश्वरीत मांडलेली आहे. ते म्हणतात,
श्लोकाक्षर द्राक्षलता । मांडव जाली आहे गीता ।
संसारपथ श्रान्ता । विसंवावया ॥

गीतेचे श्लोक या द्राक्षाच्या वेली. त्या वर चढवून गीतारूपी मांडव तयार केलेला आहे. कशाकरता? संसारपथावरून जात असताना — संसारपथ आक्रमत असताना जे श्रान्त झालेले आहेत, थकलेले आहेत, ते तेथे विश्रान्तीला येऊ शकतात.

विश्रान्ती कशासाठी? आम्ही खरंच श्रान्त आहोत का? वस्तुतः वयाच्या विशीतिशीतच प्रपंचाचे स्वरूप लक्षात यावे. त्याचे मोजमाप घ्यावे. प्रपंचात केवळ सुख नाही. तो सुखदुःख मिश्रित आहे. किंबहुना 'सुख पाहता जवापाडे । दुःख पाहता पर्वताएवढे ।' अशी याची स्थिती आहे. त्यामुळे असा संसार करताना थकवा येतो, त्याचे ओझे फार वाटते. मग असा संसार टाकायचा का? नाही. त्यातील 'मी माझे' टाकायचे. 'अहं कर्तृत्व, ममत्व आणि फलभोक्तृत्व' हे फार चमत्कारिक. ते व्याप करतात. ममत्व अंतःकरणात रूजून राहते. वस्तुतः या तीन शब्दाविरहित संसार पाहिजे. निष्काम, निःसंग, आसक्तीरहित संसार पाहिजे. पण आपण आसक्ती आणि ममत्वासहित संसार करतो म्हणून आम्ही थकतो. 'अहं ममत्व' बाजूला टाकून जर कोणी राजयोगाचा अभ्यास करेल, तर तो ज्ञानस्वरूपच होऊन जाईल.

आपल्या डोक्यावर संसाराचा भार पडल्यावर मग परमार्थ कुठे चालला आहे, हे पाहण्यापेक्षा आधीच परमार्थ करून आपण विश्रान्ती का पावत नाही? तन्मयता का पावत नाही? योगी का होत नाही?

योगी पावती तन्मयता । परब्रह्मी ॥१९॥

कल्याणस्वामींसारखे, स्वरूपानंदांसारखे जे योगी असतात, ते परब्रह्माशी तन्मय होऊन जातात. सर्व संत हे योगीच असतात. सामान्य व्यक्ती आणि योगी यात महत्त्वाचा फरक म्हणजे योगी ब्रह्माशी तन्मय असतात. आपण पैसा, मान, उद्योगधंदा या लौकिक गोष्टींशी तन्मय असतो.

मनुष्य दोन तीन प्रकारांनी परब्रह्माशी तन्मय होऊ शकतो.
१) ज्ञानाच्या अंगाने चटकन् तन्मय होता येते. तन्मय होणे याचा अर्थ आपण तेच होऊन राहणे. मी ब्रह्मच आहे, 'अहं ब्रह्मास्मि' हे महावाक्य

सद्गुरुमुखातून कानावर पडल्याबरोबर आतून बोध उफाळून येतो की मी ब्रह्मच आहे. दुसरे काही नाही. शरीर मन बुद्धी हे मी नसून मी साधन म्हणून हे वापरतो. मी या सर्वाचा साक्षी, द्रष्टा आहे असा बोध झाला, तर तो तन्मय होऊ शकतो.

कानावचनाचिये भेटी । सरिसाचि पैं किरीटि ।

वस्तु होऊनि उठी । कवणी एकु जो ॥

ज्ञानाच्या अंगाने तन्मय व्हायचे तर —

पक्षी जसा आकाशात झेप घेऊन फळाला झोंबतो, तसा ज्ञानाच्या अंगाने एखादा चटकन् तन्मय होतो. पण तसा क्वचित् एखादाच. आपण तसे जाऊ शकत नाही. मग योगाच्या अथवा भक्तीच्या मार्गाने जायचे. कर्म हादेखील मार्ग आहे. कर्मांमधील 'अहं कर्तृत्व आणि फल भोक्तृत्व' संपेल तर कर्मने देखील तेथे जाता येते. कर्मने साक्षात् ज्ञानाचा अधिकारी होत नाही, तरी पर्यायाने होतो. कारण चित्तशुद्धीला कर्मासारखा दुसरा उपाय नाही. कर्म टाकून अरण्यात गेले म्हणजेच चित्तशुद्धी होते असे नाही. आपल्या सगळ्या इच्छा, वासना, कल्पना, कामना या टाकल्या की जीव मोकळा झाला. मग तुम्ही पुण्यामुंबईत रहा, नाहीतर हिमालयात रहा.

योगी हळूहळू तन्मय होतो. ध्यानामध्ये मनाचे उन्मन करून तन्मय होतो. भक्तीने भक्तिरसात रंगून भक्त तन्मय होतो. नाम घेणारा जो नामधारक आहे, त्याला सद्गुरुकृपेने नाम मिळाले असेल, तर तोही टाळी वाजवून नाम घेत अथवा एकान्तात नाम घेत असताना डोळ्यातून अश्रुधारा वहात आहेत अशा स्थितीत नामात रंगून तन्मय होऊन जाईल. भक्तीची व्याख्या करताना महर्षी नारदांनी म्हटले आहे — 'मत्तो भवति, स्तब्धो भवति ।' शेवटी म्हटले, 'आत्मारामो भवति' म्हणजे भक्त परब्रह्माशी तन्मय होतो.

योगी पावती तन्मयता । परब्रह्मी ॥१९॥

योगीदेखील त्या परब्रह्माशी तन्मयता पावतात.

पण 'हा संसार माझा, मी देहापुरता मर्यादित, हे माझे घर' असा संकोच आपण केला आहे. ह्या कल्पना ज्याक्षणी जातात, त्याक्षणी सगळा थकवा निघून जातो. संत प्रपंचात असून कुठे थकतात पहा. व्यास वशिष्ठांपासून नाथ समर्थपर्यंत सगळे नेहमी अत्यंत उत्साही. सामान्यांची सगळी शक्ती 'अहं कर्तृत्व,

ममत्व' या भाराखाली दडपली जाते. संसाराची चढण चढताना उत्साह राहू शकत नाही. आपण मोकळ्या मनाने बोलू शकत नाही. वस्तुतः 'मोकळे मन रसाळ वाणी' पाहिजे. पण अहं कर्तृत्वाच्या पोटात काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मत्सर, दंभ हे विकार असतात. ही मंडळी पाठीवर घेऊन आपण संसाराच्या प्रवासाला निघतो. ही मंडळी अत्यंत वजनदार असल्याने संसाराची चढण चढताना थकवा येतो. सामान्य मनुष्य तर थकतोच, पण ब्रह्मदेवादिक देखील थकतात. मग त्यांनी विश्रांतीला कुठे जायचे? त्यासाठी परमार्थ करावा. जी मंडळी परमार्थ करतात, त्यांना विश्रांती आहे. समर्थ म्हणतात, 'या परमार्था करिता । ब्रह्मादिकांसि विश्रामता ।' म्हणजे ही मंडळी परमार्थ करतात म्हणून यांना विश्रांती आहे. परमार्थाखेरीज विश्रांतीला दुसरे ठिकाण नाही. संसारात परमार्थ नसेल तर नुसते कष्ट, तळमळ राहते. भ्रांत जीव नुसता संसार करतात. ज्यांचे डोळे उघडले, ते फक्त परमार्थ करतात. संसार ही प्राक्तनाची गोष्ट आहे. संसार आणि परमार्थ दोन्ही एकरूप करणे ही मोठी गोष्ट काही मंडळी करतात. वस्तुतः अन्न मान धन या प्रारब्धाच्या गोष्टी असल्याने त्यावर किती भर द्यायचा? पण हे बहुधा लक्षात न आल्याने सर्व जीवन व्यर्थ जाते. परमार्थाचे माहात्म्य ज्याच्या लक्षात येते तो सद्गुरुकृपा संपादन करून त्या आनंदमार्गावरून वाटचाल करू लागतो आणि आपले जीवन कृतार्थ करतो.

**२०) परमार्थ सकळास विसावा । सिद्ध साधु महानुभावां ।
सेखीं सात्विक जड जीवां । सत्संगेकरूनी ॥२०॥**

आपण जड जीव आहोत. आपण जड जीव का झालो? याचे कारण 'मी माझे' असे मनाने घेतलेले आहे. हलके कधी होऊ? अहंकार गेला की हलके होऊ.

गुलाबराव महाराज पांगारकराबरोबर आळंदीला जायचे. तेथे पोहोचले की ते म्हणत, "पांगारकर लवकर चल. मला धीर धरवत नाही. कधी माउलीला भेटतो असे वाटते." महाराज पांगारकरांना ओढून घेऊन जात आणि मंदिराच्या गाभाऱ्यात गेले की समाधीला घट्ट मिठी मारून बसत. आपण नमस्कार करतो तो कसा? मस्तक टेकले की लगेच उचलायचे. जणू चटकाच बसतो आहे, तसे नाही. ते समाधीला घट्ट धरून बसायचे. दर्शन घेतल्यावर मग सुवर्ण पिंपळाला प्रदक्षिणा घालायचे. शंभर प्रदक्षिणा घालायच्या. एक दिवस पांगारकर महाराजांना म्हणाले, "तुम्ही प्रदक्षिणा कशा घालणार? पिंपळाच्या

पाराजवळ मुंगळ्यांचे थर आहेत.” महाराज म्हणाले, “मुंगळे असू देत.” महाराजांनी नेहेमीप्रमाणे शंभर प्रदक्षिणा घातल्या. पण एकही मुंगळा चिरडला गेला नाही. याला म्हणायचे, अहंकार गेला, ते हलके झाले. बाकीचे जड जीव. आपण प्रदक्षिणा घातल्या असल्या तर सगळे मुंगळे खलास झाले असते. किंवा आपल्याला चावले असते, हा शत्रू आला म्हणून.

आम्ही जड जीव आहोत. कारण आपल्याजवळ अहंकार, काम, क्रोध, मत्सर सारे आहे. खूप गोष्टी आत आपण जमवून ठेवल्या आहेत. अशा जड जीवांना तारक काही आहे की नाही? आहे. सत्संग - संतांचा सहवास हा एकमेव उपाय आहे. सत्संग मिळाला तर ही मंडळी हळूहळू पलायन करतील. ही मंडळी किती अनहंकारी असतात, त्यांचा प्रत्येक शब्द, बोलणे, कृती सारे कसे दुसऱ्यासाठी असते हे पाहिजे की आपली आपल्याला लाज वाटते. आपण कसे वागतो, किती कठोर बोलतो हे लक्षात येते आणि आपण आपल्याला सुधारायला लागतो. संत कसे बोलतात पहा. अगदी नम्र -

उदंड धिक्कारोनी बोलती । तरी चलो नेदावी शांति ।

कोणीही कितीही धिक्कार केला, तरी संतांची शांती कधी ढळत नाही. निंदा करणाराबद्दल मनात यत्किंचितही वाकडेपणा, राग रहात नाही. अशा संतांच्या संगतीत राहिल्याने आपलीही अशांती, व्यग्रता कमी होते.

संतांची शांती कशानेही ढळत नाही आणि आपली शांती बारीकशा गोष्टीनेही ढळते. याचे कारण काय? याचे कारण संतांच्या जीवनाचा मोहरा आत्मदर्शनाकडे असतो आणि आपला जीवनाचा मोहरा स्वार्थाकडे वळलेला असतो. म्हणून आपली कोणतीही कृती काम, क्रोध, लोभ, मोह, मत्सराकडे नेते. अशांतीकडे नेते. देहभावाकडे नेते. वस्तुतः आपले लक्ष देहापासून अत्यंत दूर, अत्यंत अलिप्त, देहापेक्षा वेगळा असा जो आत्मा-परमात्मा तिकडे वळविले पाहिजे. पण आपल्याला देह काय तो कळतो. आत्मा कळत नाही. म्हणूनच असे होते. मनुष्य जड असतो म्हणून बुडतो -

माथा प्रपंचाचे ओझे । घेऊन म्हणे माझे माझे ।

बुडताहि न सोडी फुंजे । कुळाभिमार्ने ॥

‘मी माझे’ घेतल्यामुळे जीव जड होतो. ‘मी माझे’ टाकले की जीव हलका होतो. मग त्याला तरून जायला माया नदीच नाही. पण हे ‘मी माझे’

जाण्यासाठी कितीतरी साधना करायला लागले. ती साधना ज्याने पूर्णतः किंवा अंशतः केली असेल तो हळूहळू मोकळा होतो, हलका होतो सत्संगामुळेच जड जीव तरून जातो.

ब्रह्मादिक तन्मय झाले, योगी तन्मय झाले. पण आमचे काय? जे सिद्ध साधु महानुभाव, ज्यांना परमार्थाचे मोठे अनुभव आहेत, त्या सगळ्यांना हा विसावा आहे. शेवटी जड जीवांना देखील परमार्थात विसावा आहे. जड जीव, पामर याचा अर्थ ज्यांच्यावर परमार्थाचा संस्कारच नाही असा. ज्यांनी जन्मभर संसाराखेरीज काही केले नाही, कोणाशी चांगले वागले, बोलले नाहीत. फक्त पैसा, मान, सत्ता याच्यामागे धावले, अशा पामरांना परमार्थात विसावा मिळू शकेल का? संतांना वाटते की एकंदर जगाची रहाटी बघून मनुष्याला या सगळ्या गोष्टींचा अगदी उबग यावा. पण तसे चटकन होत नाही एवढे खरे.

सेखी सात्त्विक जड जीवा । सत्संगेकरूनी ॥२०॥

जीव जड असला तरी थोडा जर सत्त्वगुणाचा अंश असेल तर त्याला निदान सत्संगाला जावे असे तरी वाटेल. पण जर सत्संगच नको असे वाटले तर! ध्यान नाम काय करायचे असे म्हटले तर! म्हणून 'सात्त्विक' हा शब्द घातला. थोडा तरी सात्त्विकतेचा अंश असेल तर तो साधना करेल. दासबोध हा ग्रंथ अशा सात्त्विक जीवाला भवसागर तरून नेण्याला समर्थ आहे. संसार आणि परमार्थ दोन्हीची सांगड घालून देणारा हा ग्रंथ आहे. संसार टाकून द्या, असे समर्थ सांगत नाहीत. कोणीही संत तसे सांगत नाहीत. पण जर संसारदेखील धड करता येत नसेल, तर परमार्थ काय करणार?

आधी प्रपंच करावा नेटका । मग घ्यावे परमार्थ विवेका ।

प्रपंची जो सावधान । तो परमार्थ करील जाण ।

हे समर्थानी सांगितले, ही गोष्ट खरी. पण -

जयाचे ऐहिक धड नाही । तयाचे पत्र पुससी काई ।

संसारात साधे वागायचे, बोलायचे कसे हे जर कळत नसेल, तर सूक्ष्म परमार्थ कसा कळणार? आणि आपण जर परमार्थ करत असलो, तर त्याचे प्रात्यक्षिक व्यवहारात दिसले पाहिजे.

कां भूमीचें मर्दव । सांगे कोंभाची लवलव ।

नाना आचार गौरव । सुकुलीनाचें ॥

तू कुलीन आहेस ना! मग तुझ्या आचारविचारावरून तू कुलीन आहेस, सज्जन आहेस हे लक्षात आले पाहिजे. एखादा केळीच्या सालावरून घसरून पडल्यावर हसायला आले, तर समजावे की अशा प्रसंगी त्या पडणाराबद्दल दया, करुणा उत्पन्न होण्याऐवजी हसू येते. याचा अर्थ हा पूर्ण नासला आहे. याने अनेक प्रवचने ऐकली तरी हा सुधारणार नाही. साधी गोष्ट ज्याला कळत नाही त्याला दासबोध, ज्ञानेश्वरी सांगून काय उपयोग?

परमार्थ हा फार मोठा प्रांत आहे, व्यापक आहे. त्यासाठी मन खूप व्यापक करावे लागते. संसारामध्ये परमार्थाची तयारी होते. परमार्थाने जन्माचे सार्थक होते. संसार हा परमार्थाचा पाया आहे. पण जर संसार धड नसेल, परमार्थाची पूर्वतयारीच नसेल तर! संसारातील साध्या गोष्टी धड केल्या नाही तर परमार्थातील मोठमोठ्या गोष्टी कशा करता येणारी 'किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।' विचारवंताला देखील भ्रंती पडते. साधी कर्मे जर धड होत नसतील तर -

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

हे कुठले जमणार? कर्म धड नाही तर कर्मयोग कुठून होणार? साधे 'हरि हरि' करता येत नाही.

जो सुष्ट झाला आहे तोच दुष्ट झाला आहे. जो स्त्री झाला, तोच पुरुष झाला आहे. एकच नारायण सर्वांगाने नटून राहिला आहे. असा बोध असणे यालाच 'परमार्थ' म्हणतात. परमार्थ हा विषय जर खूप अवघड केला तर संतांखेरीज कोणी परमार्थ करायला योग्य ठरणार नाही. कारण आपण यातील काही करू शकत नाही. परमार्थ करण्याची खरी इच्छा असेल तर परमार्थ सोपा आहे. थोडे गुण अंगात पाहिजेत, व्यसनांपासून अलिप्त पाहिजे. थोडी शांती, सहनशीलता हवी. अनावश्यक विषयांपासून थोडे विरक्त होणे, योग्य आहार विहार असे असेल तर चांगले. परमार्थ करण्यासाठी खूप कष्ट करायला पाहिजेत असे नाही. ध्यान, नामस्मरणासारखी सोपी साधना करायची.

न वेचे कदा ग्रंथीचे अर्थ काही । मुखें नाम उच्चारिता कष्ट नाही । यात काही त्रास नाही. पैसा खर्च होत नाही. गंध, अक्षता, फुले काही लागत नाही. आपली फुले असतील तर दुसऱ्याच्या बागेतील फुले काढून आणायची नाहीत.

ध्यानसाधनेत तर हे काही लागत नाही. आपण असलो म्हणजे झाले. कुठेही बसावे.

२१) परमार्थ जन्माचे सार्थक । परमार्थ संसारी तारक ।

परमार्थ दाखवी परलोक । धर्मिकासी ॥२१॥

जन्मामध्ये - जीवनामध्ये सार्थकता जर कशाने येत असेल तर ती परमार्थाने. जन्म सार्थकी लागला हे कशावरून समजायचे? त्याने परमार्थ किती केला यावरून. त्याने धनदौलत किती मिळविली याला महत्त्व नाही. त्याची किती किती झाली हे महत्त्वाचे नाही.

लौकिक बरा संपादिला । परी अंतरी सावध नाही झाला ।

मुख्य दैवास चुकला । तो आत्महत्यारा ॥

त्याने ध्यान नाम किती केले? ग्रंथांचे आलोडन किती केले? त्याने त्यात खोलवर बुडी किती मारली? यावर त्याच्या जन्माचे सार्थक अवलंबून आहे.

जीवन दोन प्रकारांनी माणसे जगत असतात.

१) केवळ स्वार्थी जीवन. यात आपला संसार, उद्योग धंदा नोकरी यातच पूर्णतः रंगून गेलेले, आपला देह आणि त्या देहाशी संबंधित मंडळी यांचाच विचार करणारे. गाडी, बंगला, फर्निचर आदि ऐहिक सुखसोयी प्राप्त व्हाव्यात म्हणून पैशाच्या मागे धावणारे ही मंडळी या प्रकारात येतात. काही मंडळी प्रामाणिकपणाने पैसा मिळवितात. तर काही कोणत्याही वेड्यावाकड्या मार्गाने पैसा कमवायला मागेपुढे पहात नाहीत. ही आत्यंतिक स्वार्थी मंडळी.

२) दुसऱ्यासाठी जीवन जगणारी मंडळी. यात आपला संसार सांभाळून इतरांसाठी, समाजासाठी, देशासाठी आपले तन मन धन वेचणारी मंडळी असतात. काही मंडळी आपल्या सर्वस्वावर तिलांजली देऊन समाजकार्य, देशकार्यासाठी उडी घेणारी मंडळी असतात. ही परमार्थी मंडळी.

परमार्थ म्हणजे ज्याने जन्माचे सार्थक होते तो या दोन्हीपेक्षा वेगळा आहे. परमार्थात प्रथम स्वतः स्वरूपज्ञान करून घेऊन 'मी कोण आहे' याचा बोध करून घेणे. मग आपल्या सहज बोलण्याचालण्यातून इतरांना काही लाभ होतो असे धरणे. आपण त्याच्यात काही करतो असे न मानता सूर्य उगवला की लोक आपल्याला कर्मात रहाटतात. तसे अशा महापुरुषाकडे नुसते बघूनच अनेकांच्या मनात चांगली प्रेरणा निर्माण होते. असे जे जीवन

ते उत्तम जीवन. परमार्थी जीवन.

जीवनाचे फलित काय असे कोणी विचारले तर! तो परमार्थ करतो, हेच फलित. हेच त्याचे फळ. या फळाला आणखीन फळ काही नाही. जर कोणी ध्यानधारणा नामस्मरण करत असेल, भगवद्गीता ज्ञानेश्वरी दासबोधासारखे ग्रंथ वाचत असेल, त्याला थोडा सत्संग मिळत असेल, तर तेच त्याच्या जन्माचे सार्थक आहे. त्याला वेगळे फळ नाही. लोकांना वाटते आम्ही एवढी साधना करतो, त्याचे फळ काय? साधना करता हेच त्याचे फळ. एवढी वर्षे ध्यान करता, ध्यान करावेसे वाटते हेच त्याचे फळ.

अनिष्टनिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणां फलम् ।

कर्मांला त्रिविध फळे आहेत. इष्ट, अनिष्ट, मिश्र. आपल्याला नरदेह प्राप्त झाला, हेच मोठे फळ आहे यापेक्षा वेगळे फळ नाही.

परमार्थ जन्माचे सार्थक असे जेव्हा समर्थ म्हणतात, तेव्हा केवळ स्वतःसाठी अथवा दुसऱ्यासाठी कष्ट करून होत नाही, तर 'मी कोण' याचा शोध अंतर्मुख होऊन घेतला पाहिजे. मी कोण याचा शोध घेतला, तो परमात्माच मी असा सोडहं बोध झाला म्हणजे त्याच्या सहज असण्याने - मग त्याने उदंड कर्मे केली अथवा तो स्वस्थ बसला तरी त्याचा चांगला परिणाम इतरांवर होत असतो. पण स्वतःचा बोध असल्याशिवाय नुसतेच लोकात फिरत राहणे याचा उपयोग नाही. याने त्या व्यक्तीच्या जन्माचे सार्थक होत नाही. म्हणून स्वरूपबोध करून घेणे, ही मुख्य गोष्ट. यासाठी दररोज ठराविक वेळेला आसनस्थ होऊन ध्यानधारणा तास दोन तास असे पंधरा वीस वर्षे तरी सद्गुरूपदिष्ट मार्गाने साधना केल्यानंतर 'मी कोण' याचा शोध लागण्याची शक्यता असते. पण बहुतेक मंडळी ही मुख्य गोष्ट विसरतात. समाजकारण, राजकारण हे ठीक आहे. जनता जनार्दनाची सेवा, रंजन करणे असा एक प्रकार हल्ली आहे. पण जनता जनार्दन हा प्रकृतीच्या अंगाने नसतो. तो अधिष्ठानाच्या अंगाने असतो, हे लोक विसरतात. अधिष्ठान हा जनार्दन असून प्रकृती ही जनार्दन नाही. जनता जनार्दनाला आम्ही गाणी गाऊन संतुष्ट करतो, ही चुकीची कल्पना आहे. तुम्ही या पद्धतीने जनतेला संतुष्ट करता. तो जनार्दन तसाच राहतो. म्हणून जन्माचे सार्थक करायचे तर 'मी कोण' याचा शोध घ्यायचा.

महर्षि नारद खिन्न मनस्थितीत सनकादिकांकडे गेले. नारदांचा उतरलेला चेहरा बघून सनकादिकांनी विचारले, “महर्षी आपण खिन्न का?” नारद म्हणाले, “काय करणार. चौदा विद्या चौसष्ट कला झाल्या तरी मनात सारखी एक गोष्ट येते - आपल्यापेक्षा कोणी पंडीत बघितला की मी त्याचा मत्सर करतो, द्वेष करतो, आणि कोणी माझ्यापेक्षा कमी बघितला की त्याला तुच्छ समजतो. त्याचा अपमान करतो. अशी माझ्या मनाची स्थिती आहे. काय करावे?” त्यावर सनकादिक म्हणाले,

‘यो वै भूमा तत्सुखं भुमैव सुखं नाल्पे सुखमस्ति ।

आत्मा हाच सुखरूप आहे. आत्माच आनंदाचे ठिकाण आहे. आत्म्याला समजून घ्या. स्वरूपबोधाने जा. तो स्वरूपाचा आनंद तुम्ही प्राप्त करून घ्या. मग तुम्ही कोणाबरोबरही वागू बोलू शकता. ही मुख्य शिकवण आहे. हा परमार्थाचा मुख्य गाभा आहे. हा जर कळला नाही तर तुम्ही स्वतःच्या शरीरासाठी जगता का दुसऱ्यासाठी जगता याला महत्त्व नाही. परमार्थामध्ये आग्रह कसला? परमार्थामध्ये जितकी अहिंसा, सत्य, ईश्वरभाव बाणवाल तितके चांगले.

परमार्थाविषयी विलक्षण अज्ञान समाजामध्ये आहे. परमार्थ म्हणजे मीच हे विश्व नटून राहिलो आहे. येथे माझा जीव आणि दुसऱ्याचा जीव असे दोन नाहीत. एकच परमात्मा माझ्या आणि दुसऱ्याच्या अंगाने नटून राहिला आहे असा बोध होणे हा परमार्थ. परमार्थाकडे जायचे तर स्वार्थाकडे पाठ फिरवायला हवी. तेच अवघड आहे. परमार्थात सारे जीवनच दुसऱ्यासाठी फेकून द्यावे लागते. म्हणून परमार्थ अवघड झाला आहे. सध्या जो परमार्थ केला जातो किंवा अनादिकालापासून जो परमार्थ केला गेला, त्यात बहुधा स्वार्थाची दृष्टी ठेवूनच परमार्थ केला गेला. आपल्याला या वाक्याचे आश्चर्य वाटे. पण वस्तुस्थिती मी पाहतो आहे, ती अशीच आहे. परमार्थ हा स्वार्थाच्या पुष्कळ पुढे आहे आणि अगदी वेगळा आहे. परमार्थामध्ये देहाचा विचारच नाही. परमार्थ देहातीत अवस्थेत जायला शिकवतो.

हित आहे देहातीत । ऐसे निरोपिती संत ।

समर्थ म्हणतात, देहातीत होण्यामध्ये आपले हित आहे. देहभाव, जीवभाव, आत्मभाव. यात देहभाव हा संसार, आत्मभाव हा परमार्थ. देहापुरताच मर्यादित ज्याचा संसार असेल त्याला परमार्थ होणे शक्य नाही. देहभाव टाकून जो जात

असेल, ज्याचा संसार समर्थासारखा व्यापक असेल त्याला परमार्थ होतो. संकुचितपणा टाकून देऊन मनाने व्यापक होणे, यात जन्माचे सार्थक आहे.

परमार्थ संसारी तारक -

संसारामध्ये बुडणारे जे आपण जीव आहोत त्यांना तारणारा परमार्थ आहे. परमार्थ ही होडी आहे. नामस्मरणाच्या होडीमध्ये बघून सुखाने पैलतीर गाठायचा आहे. ध्यानाच्या तारवेमध्येबसून सुखाने जीवन जगायचे आहे.

हजारो नावे आहेत - 'राम कृष्ण हरि', 'विठ्ठल' कोणतेही नाम घ्यावे. ज्याच्या मनामध्ये थोडाफार संसार आहे, त्याला नामसाधना चांगली. काहींना परमेश्वराविषयी, सद्गुरुविषयी विलक्षण प्रेम, निष्ठा असते. सद्गुरु सांगतील ते प्रमाण. पण ते सद्गुरूच असावेत. बुवा महाराज भेटले तर शिष्याचा जन्म वाया जातो. खऱ्या तळमळीशिवाय हे होत नाही. 'जळावेगळी मासोळी । तैसा तुका तळमळी ।' समर्थ म्हणतात, 'तळमळ तळमळ होतचि आहे ।' सारे संत आपण बघा. भगवंतासाठी टाहो फोडला पाहिजे.' तर जन्माचे सार्थक होऊन जाते. पण मुख्य अडचण ही की तेवढी तळमळच नाही. कारण सत्त्वगुण नाही. रजोगुण म्हणतो, बघू या फावल्या वेळात परमार्थ करू.

वस्तुतः एकदम त्या ठिकाणी जाणे अवघड नाही. ध्यानात उन्मनावस्था जर साधली तर - समर्थ ज्याला महाद्वार म्हणतात,

ते महाद्वार ओलांडावे । मग देवदर्शन घ्यावे ।

यासाठी शुद्ध सत्त्वगुण पाहिजे.

पूर्वीचे संचित । ये जन्मीची कमाई ।

तिसरी ती पाही । गुरुकृपा ॥

एवढ्या तीन गोष्टी असतील तर जन्माचे सार्थक होते. 'मी'चा शोध लागतो.

परमार्थ संसारी तारक -

संसारात तारक काय आहे? ध्यान नाही, नाम नाही. वेळ फुकट चालला आहे. 'क्षणशः कणशः एव विद्यां अर्थं च साधयेत' कधी मृत्यु येईल आणि देह घेऊन जाईल नेम नाही, आणि महत्त्वाची गोष्ट राहून जाईल. 'मी कोण आहे' हे पहाणे राहिल. असे होता कामा नये. ज्या देहाला आपण 'मी' म्हणतो, त्या देहाला मृत्यु आल्याबरोबर लगेच घराबाहेर काढतील. 'माझे घर' असे आपण म्हणतो. त्या घरापासून तो कायमचा लांब जाईल.

या बाबतीत कोणीही अपवाद नाही. कोणी आपल्याला काचेच्या पेटीत घालून सांभाळून ठेवतील असे समजू नये. हे ध्यानात आणून नाशवंत देहावर फार भर न देता, या नाशवंताला हाताशी धरून अविनाशी तत्त्व कसे गाठायचे याकडे सर्व लक्ष पाहिजे. हाच मार्ग आहे. या देहात असतानाच देहाला हाताशी धरून विदेही अवस्था प्राप्त करून घ्यायची आहे. परमार्थाची सगळी शिकवण यासाठी आहे.

शरीर परमार्थी लाविले । तरीच याचे सार्थक झाले ।

नाहीतरी व्यर्थ गेले । नाना आघाते मृत्युपंथे ॥

असे समर्थ म्हणतात.

संत सांगतात, तू आत्मवान हो. आत्मरूप हो. स्वरूपबोधावर जा. तूच स्वरूपानंद आहेस. तुझाच तो आनंद आहे. याच जन्मामध्ये तुला तो लुटणे शक्य आहे. काही न टाकता एवढेच करायचे. मत्सर, दंभ, अहंकार टाकायचा. काम क्रोध अनावश्यक तो टाकायचा. आपण आनंदाने जगायचे. आनंदरूप जीवन जगण्याची कला परमार्थ शिकवतो.

परमार्थ दाखवी परलोक । धार्मिकासी ॥२१॥

भाविक मंडळी, ज्यांच्याजवळ धर्मवृत्ती आहे. त्यांना परमार्थ परलोकाचा अनुभव करून देतो.

२२) परमार्थ तापसांसी थार । परमार्थ साधकांसी आधार ।

परमार्थ दाखवी पार । भवसागराचा ॥२२॥

तपस्वी जरी झाला तरी त्याला आधार परमार्थाचा आहे. साधकांना तर आहेच. एवढेच नाही तर ज्या जीवाला आपण भवसागर तरून जावे अशी इच्छा आहे, त्याला तारून नेण्यास परमार्थच फक्त समर्थ आहे. पण भवसागराचा पार म्हणजे काय? हा सागर, ही मायानदी कुठे असते? वस्तुतः माया या नावाची नदीच नाही. ती आहे असे वाटते ते जीवाच्या अज्ञानामुळे. जीवाचे तेवढे अज्ञान जर दूर झाले, निवृत्त झाले तर माया या नावाचा स्वतंत्र पदार्थ नाही. एकच परमात्मा आहे.

एक परब्रह्म संचले । कदापि नाही विकारले ।

त्यावेगळें जे भासले । ते भ्रमरूप ॥

ही मायानदी भासते ती भ्रमरूप आहे. जसे मृगजळ हा भ्रम, रज्ज्वर सर्प

दिसणे हा भ्रम, शिंपीवर रूपे दिसणे हा भ्रम. तसे परब्रह्म सत्तेवर जगदाभास हा केवळ भ्रम आहे. सर्पाचा भ्रम गेला की दोरी दिसते. तसे जगत्भ्रम संपल्याबरोबर एकच परमात्मा कसा सर्वांगाने नटून आहे ते कळते. शिष्याच्या मनातून हा भ्रम काढून टाकण्याचे काम सद्गुरू करतात. म्हणून सद्गुरू भवनदीचा पार दाखवितात.

परमार्थ दाखवी पार । भवसागराचा ॥२२॥

भवसागराच्या पार जाणे म्हणजे भवसागर नाही, एक परमात्माच आहे, भव या नावाचा पदार्थ माणसाने मन आणि बुद्धी याचा आश्रय करून केलेला आहे आणि तो असतू आहे, भ्रंतीजन्य आहे हे ज्याला कळते तो भवसागराच्या पार जातो. परंतु हे नुसते बुद्धीने कळून ग्रहण करून चालत नाही. कारण तसा अनुभव नसेल तर तो गटांगळ्या खात राहतो. कारण मी देह आहे असे देहतादात्म्य जन्मजन्मापासून विलक्षण झालेले आहे आणि मी देह म्हटले की त्यात मन आले, बुद्धी आली. एकदा आपण देह मन बुद्धीच्या नादी लागलो की आले भव.

जसे स्वप्न नावाचा पदार्थ आला की स्वप्नात चांगली वाईट दृश्ये आली. त्यापासून सुखदुःख आले. ही दृश्ये जर टाळायची असतील तर ज्या निद्रेमुळे स्वप्ने पडतात, त्या निद्रेचाच त्याग करायला पाहिजे. त्यासाठी जागृती आली पाहिजे. म्हणजे जागृती आल्याखेरीज स्वप्न नष्ट होत नाही, तसे पारमार्थिक जागृती आल्याखेरीज भवसागर तरला जात नाही.

‘मी माझे’ आहे, तोपर्यंत भवसागर आहे. मी देहच नव्हे अशा बोधावर आला की भवसागर संपला. सद्गुरूच शिष्याला या बोधावर आणतात की तू देह नव्हेस. ‘तत्त्वमसि’ तो परमात्माच तू आहेस. म्हण ‘अहं ब्रह्मास्मि’ सः अहं या महावाक्याचा उपदेश सद्गुरू करतात. उपदेश याचा अर्थच महावाक्याचा उपदेश. बाकीचे उपदेश हे फोलपटासारखे.

सोऽहं हंसः स्वानंद घन । अजन्मा तो तूचि जाण ।

हेचि सद्गुरुवचन । सट्ट धरावे ॥

‘तोच मी आहे’ या सोऽहं बोधाने संपूर्ण माया नष्ट होऊन जाते. स्वरूपानुसंधान बळें । अवधी मायाचि नातळे ।

स्वरूपाच्या अनुसंधानाने माया नष्ट होते. साधक भवपार जातो.

अशा प्रकारे साधकाला भवसागरातून पार पाडण्याचे काम सद्गुरु परमार्थाच्या अंगाने करतात. म्हणून परमार्थ हा भवसागराचा पार दाखवतो, असे समर्थांचे म्हणणे आहे. साऱ्या संतांचे म्हणणे हेच आहे. व्यासांपासून स्वरूपानंदांपर्यंत सर्व संतांचे, श्रुतीस्मृती आदि ग्रंथांचे म्हणणे एकच आहे. मी माझे टाक आणि मोकळा हो.

मी माझे ऐसी आठवण । विसरलें जयाचें अंतःकरण ।

पार्था तो संन्यासी जाण । निरंतर ॥

आता गृहादिक आघवें । तें काहीं नलगे त्यजावें ॥

जें घेतें जाहलें स्वभावें । निःसंगु म्हणौनि ॥

ही मंडळी भवसागरातून कशी तरतात ते सांगितले.

काही मंडळी भवसागरात कशी बुडतात तेही समर्थ सांगतात -

माथां प्रपंचाचे ओझे । घेऊनि म्हणे माझे माझे ।

बुडताही न सोडी । कुळाभिमाने ॥

यांना आणखीच अभिमान असतो. भवसागरात नाकापर्यंत बुडालेला आहे, तरी तो संसाराचे ओझे टाकत नाही. आश्चर्य आहे.

एका कावळ्याला एक सडक्या मांसाचा तुकडा सापडला. त्या तुकड्यासाठी इतर कावळे त्याच्यावर तुटून पडले. त्यांच्याशी झगडा करून तो कावळा दमला. त्याने विचार केला, 'माझा हा छळ कशासाठी? या एका तुकड्यासाठी. तो तुकडाच आपण टाकून देऊ या.' असा विवेक करून तो तुकडा टाकल्याबरोबर हा मोकळा झाला. तसा हा प्रपंच म्हणजे सडक्या मांसाचा तुकडा. त्यात नाना विषय. त्या विषयांच्या आनंदाला मर्यादा आहे. त्या मर्यादिलेकडे पाऊल टाकले की विषयाचा आनंद संपला. मान, कीर्ती, घरदार, संपत्ती कोणताही विषय असो. त्याचा आनंद मर्यादित आहे. हे लक्षात घेऊन देहमनबुद्धीला अत्यंत आवश्यक तेवढेच विषय सेवन करावेत. त्यासाठीच युक्ताहारविहार भगवंतांनी सांगितला. आपले तन मन धन शुद्ध करून मग परमार्थ केला पाहिजे. नाम ध्यानादि साधनेने 'मी कोण आहे' ते कळते. 'मी तोच आहे' या बोधावर आल्याबरोबर भवसागर आटून जातो. भवसागरात पोहोण्याचा कितीही प्रयत्न केला, तरी भवसागर जर तसाच आहे तर पोहून काय मिळणार?

परमार्थ दाखवी पार । भवसागराचा ॥२२॥

साधक भवसागराच्या पार कसा जातो? त्यासाठी कोणती साधना करायला पाहिजे? ध्यान करायचे म्हणजे काय?

ध्यानामध्ये आपली वृत्ती जी सारखी बहिर्मुख असते ती अंतर्मुख करावी लागते. सामान्यतः साभास अंतःकरणवृत्ती कोणत्याही पदार्थावर पडली की ती त्या पदार्थाला व्यापून राहते. एखादा पदार्थ, दगड आपल्याला दिसतो म्हणजे काय होते?

आपल्या अंतःकरणामध्ये जी वृत्ती आहे, त्यामध्ये जो चिदाभास - जे चैतन्य आहे, त्या चैतन्यासहित ती अंतःकरणवृत्ती त्या पदार्थाला व्यापून राहते. त्या पदार्थाच्या आकाराची होते आणि तो पदार्थ आपल्याला दिसतो. पण त्यावेळी अंतःकरणाची सगळी वृत्ती बाहेर पडत नाही. काही अंश त्या पदार्थापुरताच बाहेर पडतो, त्या पदार्थाला व्यापून राहतो आणि आपण म्हणतो, 'हा दगड आहे.' तीच अंतःकरणाची बाहेर जाणारी वृत्ती अंतर्मुख झाली की आत्म्यावर - कूटस्थावर जे आवरण आहे, त्या आवरणाला तोडून ती वृत्ती आत आत्म्याकडे जाते आणि आत्माकार होऊन राहते. येथे साभास अंतःकरण वृत्तीतील आभासाची आता काही जरूरी नाही. येथे कशाचीच जरूरी नाही. कारण इतर वस्तू पहायला दिव्याची, प्रकाशाची, इंद्रियांची जरूरी आहे. पण येथे प्रकाशाची जरूरी नाही. कारण आत्मा हा स्वयंप्रकाशित आहे. त्याला तुम्ही पहायला गेलात, अंतःकरणवृत्ती आतमध्ये आली, साभास अंतःकरणवृत्ती आत्म्याला बघायला लागली की आभासाचे कामच रहात नाही, आणि वृत्ती आत्माकार होऊन राहते. म्हणजे आपण अंतर्मुख होणे, एवढेच काम आहे.

पराञ्चि खानि व्यतृणत् स्वयंभूः । तस्मात्पराङ्पश्यति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद् धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षत् । आवृत्तचक्षुः अमृतत्वमिच्छन् ॥
अमृतत्वाची इच्छा करणारा कोणी एखादा धैर्यवान पुरुष बाहेर विषयांकडे स्वाभाविक धावणारी वृत्ती आवरून अंतर्मुख होतो. या वृत्तीचे एक तंत्र आहे. ती जेथे जाईल, त्या आकाराची होते. आत्म्याकडे वृत्ती गेली की ती आत्म्याच्या आकाराची होते आणि 'मी आत्मा आहे' असा बोध होऊन जातो.

यत्रो परमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।

यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥

योगाने निरुद्ध झालेले चित्त आता बाहेर पडत नाही.

क्षिप्त, विक्षिप्त, मूढ, एकाग्र, निरुद्ध अशा चित्ताच्या पाच अवस्था आहेत. बहुतेक मंडळी क्षिप्त, विक्षिप्त, मूढ या तीन अवस्थेत असतात. कोणी एकाग्रतेचा प्रयत्न करतात. निरुद्ध चित्त क्वचित् प्रयत्नाने होऊ शकते. ज्याक्षणी चित्त निरुद्ध होते, त्याक्षणी ते आत्माकार व्हायला लागते. अगदी आपोआप हे होते. 'ते चित्त वरील आत्मयाते' असे म्हटले आहे. ते चित्त आत्म्याचे ठिकाणी जाऊन त्या आकाराचे होऊन राहते.

अर्जुना अनंत सुखाच्या डोहीं । एकसरा तळुचि घेतला जिहीं ।

मग स्थिराऊनि तेही । तेंचि जाहले ॥

अनंत सुखाचा डोह हा आपल्याच ठिकाणी आत असणारा परमात्मा तो आहे. तेथे स्थिर व्हायचे आहे आणि तेच स्वयं होऊन रहायचे आहे. एकदा अनंत सुख मिळाल्यानंतर तो कशाला बाहेर काही बघायला जातो? जे उघड उघड नाशिवंत आहे, त्यात काय बघायचे? वस्तुतः भगवंतांच्या संतांच्या मूर्ती डोळ्यांनी पहाव्या. त्याने मन शांत होते. भलत्या गोष्टी पाहून मन, डोळे, शरीर शिणते. पण ध्यानात अंतर्मुख होऊन आत्म्याकडे वृत्ती जायला लागली की भवनदीचा पार सापडतो. कारण भव बाहेर आहे. आत नाही. आतलीच वृत्ती बाहेर जात असते. ती आत वळल्याबरोबर बाहेरचे संबंधच संपतात आणि वृत्ती अत्यंत आनंदरूप होऊन राहते. प्रतिक्षणाला आनंद भोगणारी ही वृत्ती आनंदरूप होऊन राहते. याला म्हणायचे भवनदीचा पार सापडला. हा पार कोण दाखवितो? परमार्थ दाखवितो.

परमार्थ दाखवी पार । भवनदीचा ॥२२॥

२३) परमार्थी तो राज्यधारी । परमार्थ नाही तो भिकारी ।

या परमार्थाची सरी । कोणास द्यावी ॥२३॥

जो कोणी परमार्थ करतो, त्याच्याविषयी समर्थाना काय वाटते त्याची ही ओवी साक्ष आहे. संतांना परमार्थी माणसाविषयी काय वाटते? समर्थाचे म्हणणे, राजे महाराजे चक्रवर्ती असतील, पण आम्ही त्यांना मानतच नाही. एखाद्याची संपत्ती, विद्या, सत्ता या कशालाच आम्ही मानत नाही. आम्ही एकच गोष्ट पाहतो, तो परमार्थ करतो की नाही! तो जर परमार्थी असेल, तर तो अत्यंत दरिद्री असला तरीदेखील आम्ही त्याला राजा, महाराजा, चक्रवर्ती

म्हणू. पण जर तो परमार्थ करत नसेल, तर राजे महाराजेदेखील रंक आहेत असे आम्ही म्हणू. ज्ञानोबांनीदेखील दरिद्री शब्दच वापरला आहे. जीव दरिद्री तेव्हाच होतो, जेव्हा तो परमार्थ करित नाही. परमार्थ करणे याचा अर्थ आपण प्रारंभीच पाहिला 'साधक स्वरूपबोधावर जाणे' हा परमार्थ. तेथे जाण्यासाठी जे राजमार्ग आहेत ते संतांनी आधीच मळून ठेवलेले आहेत.

परमार्थी तो राज्यधारी -

परमार्थी हा राज्यधारी म्हणजे सम्राट असतो. स्वामी स्वरूपानंद म्हणतात, 'राव ते रंक आम्हापुढे'. जे राजे महाराजे आहेत ते आमच्यापुढे रंक असतात. कारण आम्ही निष्काम आहोत. आम्हाला कोणापासून काहीच नको आहे. आम्हाला असे काही मिळाले आहे की आता आणखीन काही मिळवून त्यापासून सुख प्राप्त करून घ्यायचे असे राहिले नाही.

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।

यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥

एक परमात्मा आपलासा झाल्याबरोबर मग सारे संपून जाते. तो राजाधिराज सम्राट होऊन जातो. ज्याला ध्यान जमायला लागले, जो नामात रंगला आहे, तो सम्राट झाला. नाम जेव्हा बाहेरून येण्याचे बंद होऊन आतून यायला लागेल, तेव्हा नामाचा खरा आनंद मिळेल. नाम हे सच्चिदानंद असल्यामुळे सच्चिदानंद स्वरूपाशी ताबडतोब एकरूप होऊन जाते. अशी काही वर्षे गेली की भवसागर संपला, तो राज्यधारी झाला.

सज्जनगडावर समर्थ हे सम्राट, आळंदीला ज्ञानेश्वर महाराज हे सम्राट होऊन गेले. सातशे वर्षे झाली. देहूला तुकोबा, पांवलाला स्वामी स्वरूपानंद हे सम्राट. ज्या गावाला संत झाले तेथे लोक वर्षानुवर्षे सांगत राहतील की येथे हे थोर संत होऊन गेले.

त्यांच्या गावच्या नद्यादेखील अमृताने वाहतात. कारण त्या नदीत संतांनी स्नान केलेले असते ना!

परमार्थ नाही तो भिकारी - सर्व ऐहिक सुखसोयी आहेत, पण परमार्थ करित नाही तर त्याला भिकारी म्हणतात. सर्व बाजूने संपन्न आहे आणि शिवाय परमार्थ करतो. मग फारच चांगले. परमार्थ करणारा जीव धन्य. संसार टाकायला कोणी सांगत नाही. संसार नीटनेटका, सावधानतेने करा. पण लक्षात घ्या की संसार

असत् आहे. परमात्माच एक सत् आहे. मुलेबाळे धनसंपत्ती हे काही आपले नाही. सावध होऊन अंतकाळचा विचार करा. एवढा सम्राट सिकंदर पण हिऱ्यामाणकांची रास पुढे ठेवून रडला असे म्हणतात. संत कधी रडले का? नाही. कारण परमार्थ करून ते परमार्थी झाले, स्वयं आनंदरूप झाले.

सगळी संतांची चरित्रे जर बघितली तर लक्षात येईल की ते खरंच सम्राट आहेत. त्यांनी इहपर दोन्ही साधले. लौकिक किती मिळविला? पैसा किती मिळाला? त्यांच्या मनात असते तर तो लक्षाधीश झाले असते. पण ती इच्छाच नाही. गोंदवलेकर महाराज जे समोर येईल ते वाटून टाकीत. ते म्हणत, 'ज्याला पैशाचा आश्रय वाटतो, त्याला रामाचा आश्रय वाटत नाही.' पैशाची गरज आहे हे खरे. पण उद्या मृत्यु आला तर कितीही संपत्ती दिली, तरी मृत्यु त्याला सोडणार नाही.

अन्न, वस्त्र, निवारा इतर आवश्यक गरजा पुरविणे एवढ्यापुरताच पैशाचा उपयोग असतो. यापेक्षा त्याला महत्त्व नाही.

२४) अनंत जन्मींचे पुण्य जोडे । तरीच परमार्थ घडे ।

मुख्य परमात्मा आतुडे । अनुभवासी ॥२४॥

समर्थाचा दासबोध सुस्पष्ट आहे त्यामध्ये कुठेही आडपडदा धरून सांगितलेले नाही. प्रपंच असो, राजकारण असो. संसार, संसाराच्या मर्यादा, ग्रंथांची फलश्रुती सगळे स्पष्ट आहे. तुम्ही श्रवण करता ना! मग श्रवण करून 'मी'चा शोध घ्या. मनन करत असाल तर निश्चितपणे परमार्थ होईल. कारण जो श्रवण मनन करील तो निदिध्यास घेईलच. शंका नको.

म्हणोनि मनन कर्त्यास । विशद परमार्थ होतो ।

वीस दशक दोनशे समास । साधके पहावे सावकाश ॥

साधकांनी सावकाश हा ग्रंथ पहावा. म्हणजे त्यात विशेष काय आहे ते कळते. भराभर नुसते वाचण्यात काही अर्थ नाही.

पुष्कळांचे म्हणणे समर्थांनी संसारावर फार भर दिला. बारावे वर्षी अंतरपाट समोर असताना 'सावधान' म्हटल्याबरोबर जे निघून गेले, ते का संसार करा, मुलेबाळे होऊ देत हे लोकांना सांगण्यासाठी? लोक संसार करणारच. ते सांगायला समर्थ कशाला पाहिजेत? ते सांगण्यासाठी या ग्रंथाची प्रवृत्ती नाही. 'आत्मज्ञान होणे' हे या ग्रंथाचे प्रयोजन आहे. आम्ही

आत्मानंदापासून च्युत झालो आहोत, आम्हाला स्वरूपबोध नाही, तो प्राप्त करून देणे हे या ग्रंथाचे प्रयोजन आहे. कोणत्याही ग्रंथाचा अधिकारी कोण? ज्याच्याजवळ वैराग्य नाही, विवेक नाही, वाचन नाही, भजन, ध्यान, नाम नाही, गुरुकृपा नाही, तो कसा या ग्रंथाचा अधिकारी होईल? वाटेल त्याने हा ग्रंथ उघडून वाचायचा नाही. तुम्ही जर खरी भक्ती केली असेल तर देवपदाला पोहोचाल, मोक्षाला जाल. तुम्ही आत्मदर्शनाचे अधिकारी व्हाल, भक्तीमध्ये आत्मनिवेदन भक्ती नसेल तर जन्ममरण चुकत नाही.

जी मंडळी परमार्थ करीत आहेत, त्यांच्या पदरी अनेक जन्मींचे पुण्य आहे असे निश्चित समजावे. ज्ञानोबांनी हेच शब्द वापरले आहेत.

अनंत जन्मींचे फळ एक नाम ।

अनंत जन्मींचे पुण्य असेल तर परमार्थाकडे प्रवृत्ती वळते, साधना घडते. परमार्थ लक्षात येतो. सत्य परमार्थ घडतो.

मुख्य परमात्मा आतुडे - म्हणजे गौण परमात्मा कोणता तरी आहे की ज्याच्याविषयी गोंधळ आहे. चार तऱ्हेचे देव सांगितले आहेत. (१) नाना प्रतिमा (२) रामकृष्णादि अवतार (३) अंतरात्मा (४) निर्विकारी ज्याला विकार संभवत नाही, जो अफूट भरून राहिला आहे, हा मुख्य परमात्मा. तो आत बाहेर नटून राहिलेला आहे. तो आत्ता आहे, मग नाही असे होत नाही. जो कधी तुटत नाही, फुटत नाही, पण जरादेखील अहंकार असला तरी तो दिसत नाही, अनुभवाला येत नाही. तो मुख्य परमात्मा - थोरला देव. तो भेटतो कुठे? ज्या ठिकाणी शब्द संपतात, मनाचे उन्मन होते तेथे तो भेटतो.

मुख्य परमात्मा आतुडे । अनुभवासी ॥२४॥

म्हणजे हे घोकंपट्टी करून मिळणारे नाही. त्यासाठी वर्षानुवर्षे शांतपणे बसून ध्याननामादि साधना केली पाहिजे.

२५) जेणे परमार्थ वोळखिला । तेणे जन्म सार्थक केला ।

येर तो पापी जन्मला । कुलक्षयाकारणे ॥२५॥

खरा परमार्थ कळला पाहिजे, ओळखला पाहिजे. परमार्थ म्हणजे स्वरूपस्थिती. स्वरूपबोध जोपर्यंत होत नाही, तोपर्यंत जन्माचे सार्थक नाही.

येर तो पापी जन्मला । कुलक्षया कारणे ॥२५॥ हे अगदी वाईट सांगितले.

म्हणजे किती लोक कुलक्षय करतात कुणास ठाऊक. जो परमार्थ करत नाही

तो पापी. कारण परमात्म्याला बाजूला काढून जे जीवन आपण जगू ते केवळ देहाकरता जगणे होईल, आणि देहबुद्धी बळकट करणे यासाठी पाप नाही. वस्तुतः देहबुद्धीचा त्याग ठिकठिकाणी सांगितला आहे.

देहेबुद्धि ते आत्मबुद्धि करावी ।

देहेबुद्धि निरूपणी विसरावी ।

२६) असो भगवत्प्राप्तीविण । करी संसाराचा शीण ।

त्या मूर्खाचे मुखावलोकन । करूच नये ॥२६॥

संसारात शेवटी शीणच वाट्याला येतो, हे सर्वांना नंतर लक्षात येते. कंबरडे मोडते, डोळे काम देईनासे होतात. जन्मभर किती दुःख भोगावे लागते त्याचे समर्थानी पुढे वर्णन केले आहे.

परमेश्वराला भजायला पाहिजे. दुसरे काही भजनीय या जगामध्ये नाही. संत सगळे सांगून गेले. पण आपण तसेच. भगवत्प्राप्तीसहितच संसार करायचा, तर तो मोक्षमय होतो, सुखाचा होतो.

पण भगवत्प्राप्तीशिवाय जो संसाराचे कष्ट उपसत राहतो त्याला 'मूर्ख' म्हटले आहे. त्याचे तोंडदेखील पाहू नये. कडक शब्द वापरले समर्थानी.

२७) भल्याने परमार्थी भरावें । शरीर सार्थक करावें ।

पूर्वजांस उद्धरावें । हरिभक्ती करूनी ॥२७॥

जे शरीर परमार्थ करत नाही, ते शेवटी काळाचे भक्ष्य होते. जो परमार्थ करतो त्याचे शरीर काळाचे भक्ष्य झाले तरी 'मी अमर आहे'. सच्चिदानंद आत्मा तो मी आहे असा त्याला बोध होतो.

पूर्वजांस उद्धरावे - जो भक्त असेल त्याचे पूर्वज वैकुंठात नाचत असतात. ते आनंदनिर्भर होऊन राहतात. 'नारद भक्तिसूत्रा'त हाच विचार आला आहे. हरिभक्तीला जीवनात फार मोठे स्थान आहे.

साधकांनी साधनेच्या दृष्टीने अत्यंत चिंतन मननपूर्वक अभ्यास करावा असा हा समास आहे. साधक त्यादृष्टीने प्रयत्न करित राहिल तर या ग्रंथाचे कर्ते श्रीसमर्थ रामदासस्वामी हे स्वयं त्याच्या अंतरात राहून मार्गदर्शन करतील असा विश्वास बाळगावा.

जय जय रघुवीर समर्थ

। श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ।